

І. Л. Георгізова

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
З ДИСЦИПЛІНИ «СУДОВА РИТОРИКА»**

Черкаси – 2015

І. Л. Георгізова

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК З
ДИСЦИПЛІНИ «СУДОВА РИТОРИКА»**

Черкаси – 2015

УДК 808.5 : 347.97/99 : 378.147
ББК 67.71 р 30
Г 36

Рецензенти:

Заступник голови Черкаського районного суду,
кандидат юридичних наук, доцент
І. В. Іваненко

кандидат юридичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького
Г. А. Волошкевич

Георгізова І. Л. Навчально-методичний посібник з дисципліни «Судова риторика» / І. Л. Георгізова. – Черкаси : Видавництво ФОП ПП Попадюк С. В., 2015. – 48 с.

Навчально-методичні рекомендації до семінарських занять та завдання для самостійної роботи студентів з навчальної дисципліни «Судова риторика» призначені допомогти і сприяти вивченню дисципліни «Судова риторика», засвоєнню основних понять, таких як судове красномовство, судова промова, судовий процес, судова аудиторія, державуний обвинувач та державний захисник. Також вони допоможуть в оволодінні практичними навичками студентів-юристів у підготовці судових промов на практичних заняттях та у подальшій практичній діяльності.

УДК 808.5 : 347.97/99 : 378.147
ББК 67.71 р 30
Г 36

Зміст

Вступ.....	3
Тема 1. Судова риторика як різновид ораторського мистецтва.....	6
Тема 2. Загальна характеристика судової промови.....	10
Тема 3. Підготовка та побудова судової промови.....	14
Тема 4. Промова державного обвинувача.....	18
Тема 5 Захисна промова.....	24
Навчальні ігри для студентів.....	30
Завдання для самостійної роботи студентів.....	35
Методичні рекомендації з організації самостійної роботи.....	39
Індивідуальні завдання для студентів.....	40
Додаткова тематика рефератів.....	42
Методичні рекомендації до написання рефератів.....	42
Тренувальні тести.....	43
Перелік питань для підсумкового контролю знань студентів.....	45

ВСТУП

Ораторське мистецтво є прикладною дисципліною, яка являє собою комплекс знань, умінь і навичок оратора стосовно підготовки й проголошення переконуючої промови. Іншими словами, ораторське мистецтво – це діяльність, спрямована на переконання аудиторії засобами живого слова. Ораторське мистецтво – одна із стародавніх теоретичних дисциплін. Його історія розпочинається з античної Греції, де ораторське мистецтво було породжене життєвими суспільними потребами, стало дієвою зброєю суспільного прогресу і демократії.

В теперішній час ораторське мистецтво розглядається перш за все як ефективний засіб ідеологічного впливу, який не поступається по своїй силі засобам масової інформації. Дійсно, не дивлячись на значний розвиток преси, радіо, телебачення, середовище використання ораторського мовлення залишається безмежним. Майстерність усного мовлення, вміння переконувати, впливати на почуття і настрої людей – обов'язкова якість людини, професія якої пов'язана з постійними виступами перед аудиторією.

За останні роки помітно зріс інтерес до ораторського мистецтва, як до навчального предмету. Ораторське мистецтво викладається у більшості вищих навчальних закладів США, країн Західної Європи. Риторика вивчається у Кембріджі, Оксфорді, включена в список навчальних дисциплін Гарвардського університету та інших навчальних закладів. Значна увага приділялась вивченню ораторського мистецтва у вищих партійних школах, університетах та факультетах лекторської майстерності колишнього СРСР.

На сучасному етапі розвитку України відродження національної культурної спадщини, зокрема й риторичної, є важливим та необхідним елементом будівництва правової демократичної держави. Для цього їй необхідні передусім духовні, інтелектуальні особистості, високопрофесійні правники, політики, викладачі. Розвиток вітчизняної правової науки повинен допомагати становленню професіоналізму спеціаліста юридичної професії і найперше адвоката, прокурора, судді. На думку автора, найголовніше завдання цієї дисципліни пролягає у сприянні правильного розуміння майбутніми юристами важливості риторичної науки для еволюції українського правового суспільства. Порядок вивчення курсу визначено робочою програмою.

Необхідні знання та навички опановуються студентами шляхом проведення з ними навчальних занять у формі лекцій, семінарських занять, а також індивідуальних занять, консультацій і самостійної роботи.

Готуючись до семінарських занять з курсу, студенти повинні усвідомити, що у правовому суспільстві культура мови є складовою частиною риторичної майстерності, що полягає в умінні ясно (дохідливо), логічно і переконливо розкривати думки, в багатстві словника і різноманітності граматичних конструкцій. Мовна майстерність включає вміння знайти найбільш точний, а значить найбільш відповідний для конкретної ситуації стилістично виправданий засіб мови.

Студенти повинні з'ясувати, що мовне мистецтво передбачає вододіння умінням користуватися риторичними прийомами, які сприяють емоційній, психологічній дії. Для юриста уміння добре говорити – це пряма професійна необхідність, перш за все тому, що професія юриста вимагає не лише професійної майстерності, але і широкої загальної освіти. На наше глибоке переконання, юрист має бути людиною, в якій загальна освіта йде попереду спеціальної, і незалежно від його комунікативної ролі – чи складає він законопроекти, веде дізнання, оформляє цивільні операції, ухвалює вироки, захищає права підсудних, стежить за законністю судових рішень, займається науковою роботою – він правознавець, що роз'яснює громадянам норми права.

Важливо, щоб студенти усвідомлювали, що юрист щодня має справу з найрізноманітнішими явищами життя, і ці явища він повинен правильно оцінити, прийняти по ним потрібне рішення і переконати громадян, що звертаються до нього, в правильності своєї точки зору.

Готуючись до семінарських занять, студенти повинні пам'ятати, що риторика вивчається у багатьох вищих навчальних закладах, старших класах гімназій, ліцеях. Студенти повинні звернути увагу на те, що викладання риторики в Україні не починається, а відновлюється, тому що з давніх часів в українській освітній системі риторика була однією з основних гуманітарних дисциплін. З'ясовуючи особливості історії викладання риторики в Україні, студентам варто прослідкувати традиційні елементи вітчизняної риторської школи та один з її структурних напрямів риторики епідейктичної, тобто прикрашальної. Саме на ній закінчувався попередній етап викладання риторики в дорадянські часи. Об'єктивно оцінюючи характер цього напрямку, студенти повинні пам'ятати, що не применшуючи ролі епідейктичної риторики у формуванні особистості юриста, потрібно звернути увагу на те, що епідейктичне красномовство, шукаючи, прикрашаючи й звеличуючи добро, чесність, справедливість, гідність, примножує ці чесноти в суспільстві, подає для молоді взірці для наслідування.

Розкриваючи питання до семінарських занять з курсу, студенти повинні усвідомити, що риторика – це наука лінгвістична, тобто мовознавча, більше того – живомовна. Такою вона виникла у Давній Греції, і на це розраховані всі її постулати. Сподівання на те, що можливе незнання, неволодіння українською мовою може бути виправлене риторичними прийомами, є марним. Усі поради і застереження щодо культури спілкування без знання мови залишаться пустими брязкальцями, від яких мовці самі відмовляться. З цього випливає наступне: риторика універсальна, вона потрібна в усіх галузях професійного навчання, в усіх сферах суспільного життя, бо суспільство омовлене – немає суспільства без мови. Актуальність риторики як лінгвістичної науки зумовлюється універсальністю й феноменальністю самої мови, адже мова підносить людину над світом природи, виділяє її як інтелектуальний феномен, який здатний пізнавати, освоювати і творити світ. Мова дає можливість людині реалізувати себе як

духовну особистість, ідентифікуватися з власним “я”, з колективом, суспільством, нацією. Вона моделює вчинки, щоденну прагматику людини. Знецінення мови знецінює її носіїв – мовців, знецінює націю і її духовну культуру.

Мова підтримує в людині стан психологічної впевненості, рівноваги, дає відчуття життєвої перспективи, духовної опори. На основі мови формується національно-культурне поле з протяжністю у часі (через віки) і у просторі, бо мова є каналом духовного й інформативного зв'язку у суспільстві, вона здатна актуалізувати через лексику і фразеологію морально-етичні, звичаєві норми.

Мову можна визначити як стан розуму в певний час, екзистенцію інтелекту, канал інтелекту, результат мислительної діяльності, фіксатор мислення, лакмус мислення, відновник інформації, модель, картину світу, річ у собі і річ для нас одночасно – і все це буде правильно, бо визначатиме кожного разу якусь з цих ознак.

Риторика – це наука текстотворча, в центрі її – закони мислення і мовлення, механізми продукування тексту усного й писемного. На семінарські заняття виносяться найважливіші питання дисципліни. Основна мета цих занять – це формування у студентів базових знань з теорії судового красномовства, оволодіння студентами системою основних понять судової риторики та практичними навичками і вміннями. Головним завданням є вдосконалити практичні навички та вміння студентів у риторичних дискурсах монологу, діалогу, дискусії. Показати на конкретних прикладах найдоцільніші засоби і методи конструювання окремих частин судової промови, загострити увагу на помилках і вадах, які зустрічаються в практиці, дати рекомендації, спрямовані на підвищення професійного рівня судових дебатів. Навчити професійно готуватися до судових промов та інших риторичних ситуацій.

Семінарські заняття – одна з найважливіших форм контролю за самостійною роботою студентів над навчальним матеріалом, якістю його засвоєння. На семінарських заняттях всебічно обговорюються теоретичні питання, виконуються практичні завдання, складаються судові промови, перевіряється виконання домашніх завдань. Готуючись до них студенти повинні засвоїти лекційний матеріал, опрацювати рекомендовану літературу, зробити практичні завдання. Відповіді на поставлені запитання має бути ґрунтовно викладено в окремому зошиті, з посиланнями на першоджерела, а також містити відповідні висновки. Результати участі кожного студента в семінарських заняттях та його самостійної роботи, засвоєння навчального матеріалу оцінюється викладачем.

Студент, який пропустив заняття (незалежно від причини пропуску) або не виконав повністю завдання, зобов'язаний з'явитися до викладача на кафедру для індивідуального відпрацювання теми у встановлені дні і години.

Тема 1. Судова риторика як різновид ораторського мистецтва.

(4 години)

***Мета:** з'ясувати особливості становлення риторики як науки, простежити процес поступового виділення різних її галузей, зокрема судового красномовства; розкрити предмет і закони ораторського мистецтва, та його роль у професійній діяльності юриста.*

План заняття.

1. Предмет і закони ораторського мистецтва. Роль ораторського мистецтва у професійній діяльності юриста.
2. Основи ораторського мистецтва.
3. Види красномовства та сфери його застосування
4. Історія красномовства
  - 4.1. Античне красномовство.
  - 4.2. Красномовство слов'ян.
  - 4.3. Розвиток судового красномовства після судової реформи 1864 року.

Понятійний апарат:

Риторика, судове красномовство, публічна промова, судова риторика, ораторське мистецтво, мова, культура мови, мова оратора, церковне красномовство, бесіда, дискус, доповідь, виступ, огляд.

Термінологічний словник:

Риторика це наука про красномовство. Найпростіше визначення класичної риторики – мистецтво переконувати .

Ораторське мистецтво це комплекс знань та вмінь оратора по підготовці та проголошенні публічної промови: це вміння підбирати матеріал, мистецтво побудови своєї промови й публічний виступ з метою певного впливу на слухачів; це вміння доводити та переконувати.

Судове красномовство, основне призначення якого – допомагати встановленню істини у справі, має свою специфіку, яка обумовлена нормами Кримінально-процесуального кодекса і передбачає оціночно-правовий характер мови.

Академічне красномовство – це ораторська діяльність науковця, викладача, що доповідає про результати дослідження, популяризує досягнення науки.

Церковне красномовство – це проповіді, бесіди, напуття, коментування Біблії в практиці різноманітних християнських конфесій.

Теми рефератів:

1. Внесок Платона і Аристотеля у розвиток риторичної науки.
2. Зародження і розвиток судового красномовства на Україні.

Контрольні запитання до теми:

1. Що означає слово «оратор»?
2. Які основні закони ораторського мистецтва?
3. Що таке академічне красномовство?
4. Яка країна є справжньою батьківщиною античного красномовства?
5. За що отримували нагороди античні риторичні мислителі і які саме?
6. Яким має бути справжнє красномовство, на думку Платона й Аристотеля?
7. Хто створив перші рекомендації для риторів?
8. Чому не розвивалася риторика в середньовічні часи?
9. Хто зробив першу спробу опису історії риторичної науки Київської Русі, де і коли?
10. Які три стилі риторичної науки розробив Феофан Прокопович?
11. Які заслуги Михайла Ломоносова в галузі риторичної науки, художньої культури?
12. Що дала судова реформа в Російській імперії 1864 р. для судової риторичної науки?
13. Яких ви знаєте українських судових риторів XIX-XX ст.?

Методичні рекомендації:

Ораторське мистецтво є прикладною дисципліною, яка являє собою комплекс знань, умінь і навичок оратора стосовно підготовки й проголошення переконуючої промови. Іншими словами, ораторське мистецтво – це діяльність, спрямована на переконання аудиторії засобами живого слова. Завдання – мінімум, яке стоїть перед Вами у процесі вивчення цієї теми – оволодіння “мовою” (змістом елементарних понять) риторичної науки. Завдання – максимум полягає у виявленні теоретичних проблем у галузі знань риторичної науки. Розкриваючи дану тему необхідно визначити і охарактеризувати судову риторичну науку як різновид ораторського мистецтва.

Розглядаючи перше питання, необхідно розкрити поняття предмету ораторського мистецтва, який зумовлюється змістом фактичної діяльності оратора. Також слід з’ясувати сутність законів ораторського мистецтва, через які розкривається предмет ораторського мистецтва: закони – аудиторії, стратегії, тактики, мовний, ефективної комунікації (динаміки діяльності оратора) та контроль-аналітичний (рефлексії).

При розгляді другого питання потрібно звернути увагу на те, що коли мова йде про ораторське мистецтво, ми завжди маємо на увазі форму, в якій розглядається зміст. Під формою розуміється майстерність викладання змісту, тому під підвищенням ефективності ораторського мистецтва, майстерності, ми розуміємо вдосконалення форми передачі змісту, ідеї і аргументи на її доведення. Існують певні чинники підвищення майстерності публічного виступу: мовні, технічні, психологічні, педагогічні (дидактичні), логічні.

Розкриваючи третє питання слід проаналізувати види красномовства та сфери його застосування. Характеризуючи їх, необхідно зупинитись на спільних і відмінних рисах цих видів риторичної науки.

Розглядаючи питання про основні закономірності виникнення риторично науки на меті не стільки екскурсу в історію, скільки формування уявлення про ті чинники, які зумовлюють потребу сучасного суспільства в існуванні красномовства. Оскільки ці чинники є різнорідними (економічними, політичними, соціальними, культурними), доцільно поміркувати над питанням про те, які з них можна вважати основними, а які – другорядними. Вивчення блоку питань з історії судового красномовства доцільно розпочати і завершити аналізом взаємозв'язків між ключовими поняттями, яким ці питання присвячені.

Розкриваючи перше підпитання потрібно проаналізувати внесок античних риторів у процес становлення та розвитку риторичної науки. Зупинитись на риторичній спадщині Демосфена, Цицерона, Аристотеля, Платона, Ісократа, Есхіла, Філократа, Лісія.

Обов'язковим елементом наступного підпитання є поняття церковного красномовства, так як у часи середньовіччя у царині риторики панували догматизм і схоластика, тому треба звернути увагу на особливості цього періоду та детально охарактеризувати тогочасних дослідників риторичної науки.

У наступному підпитанні слід зупинитись на судовій реформі 1864 року в Російській імперії, до складу якої входила Україна, яка запровадила суд присяжних, відділила суд від адміністрації, закріпила виборність суддів, змагальність кримінального процесу, сприяла створенню адвокатури. Між звинуваченням і захистом почали проходити публічні змагання, які викликали інтерес слухачів, судові промови почали висвітлюватися у пресі. Все це сприяло швидкому розвитку й удосконаленню судової риторики. В цей час з'являється низка видатних українських юристів-риторів, здобутки яких використовуються і в наш час.

Рекомендована література:

Основна:

1. Абрамович С. Д., Молдаван В. В., Стец В. А., Стец І. І., Костючик М. Ю. Основи ораторського мистецтва: Навчальний посібник / С. Д. Абрамович. – Тернопіль : Економічна думка, 1998. –360 с.
2. Ивакина Н. Н. Основы судебного красноречия (риторика для юристов): учебное пособие / Н. Н. Ивакина. – М. : Юристъ, 2007. – 455 с.
3. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика: Навч. посіб. / Л. І. Мацько . – К. : Вища шк., 2003. – 311с.
4. Михайличенко Н. А. Основи риторики / Н.А. Михайличенко. – К. : Вища шк., 1994. – 199 с.

5. Молдован В. В. Судова риторика. Навч. посібник / В. В. Молдован. – К. : Юрінком, 1998. – 320 с.
6. Молдован В. В. Судова риторика: теорія і практика: навч. посіб. / В. В. Молдован. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 496 с.
7. Ораторське мистецтво: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закл. юрид. спец. Видання друге / Н. П. Осіпова, В. Д. Воднік, Г. Д. Клімова. – Х. : Одісей, 2006 – 144 с.
8. Хоменко І. В. Еристика: мистецтво полеміки: Навч. посібник / І. В. Хоменко. – К. : Юрінком, 2001. – 192 с.

Додаткова:

1. Андриевский С. А. Драмы из жизни. Защитительные речи / С. А. Андриевский. – Петроград, 1916. – 382 с.
2. Аннушкин В. И. Первая русская риторика / В. И. Аннушкин. – М. : Наука, 1989. – 254 с.
3. Аристотель. Риторика // Античные риторики. – М. : ИПЛ, 1978. – 472 с.
4. Аристотель. Поэтика / Пер. Б. Тена. – К. : НД, 1967. – 352 с.
5. Баева О.А. Ораторское искусство и деловое общение: Учеб. пособие. – 2-е изд., исправл / О.А. Баева.– Мн.: Новое знание, 2001. – 328 с.
6. Вомперский В. П. Русские риторики XVII–XVIII вв. / В. П. Вомперский. – М. : Наука, 1988. – 232 с.
7. Ивакина Н. Н. Культура судебной речи / Н. Н. Ивакина. – М. : ЭКСМО, 1995. – 265 с.
8. Іваньо І. В. Феофан Прокопович / І. В. Іваньо // Філософська думка. – 1970. – №8 – С. 6 -15.
9. Карабчевский Н. П. Речи / Н. П. Карабчевский. – М., 1916. – 182 с.
10. Києво-Печерський патерик. – К. : НД, 1991. – 215 с.
11. Кони А. Ф. Избранное / А. Ф. Кони. – М. : ИПЛ, 1989. – 437 с.
12. Кони А. Ф. Советы лекторам. Искусство речи на суде. Избр. соч. в 2 т. / А. Ф. Кони. – М. : ИПЛ, 1959.
13. Корж Н. Г., Луцька Ф. Й. Из скарбниці античної мудрості / Н. Г. Корж. – К. : НД, 1988. – 125 с.
14. Ломоносов М. В. Краткое руководство к красноречию / М. В. Ломоносов // Полн. собр. соч. – Т. 7. – М. ; Л. : ИПЛ, 1952. – 325 с.
15. Маслюк Л. Д. Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні / Л. Д. Маслюк. – К. : НД, 1983. – 220 с.
16. Молдован А. М. «Слово о законе и благодати» Иллариона / А. М. Молдован. – К. : НД, 1984. – 185 с.
17. Письма Ф. Прокоповича // Труды Киевской Духовной Академии. – 1867. – Т. 1. – 392 с.
18. Пороховщиков П.С. Искусство речи на суде. / П.С. Пороховщиков. – Тула: Автограф. – 2000 г. – 357 с.

19. Прокопович Ф. Філософські твори / Ф. Прокопович. – Т. 1. – К. : НД, 1991. – 330 с.
20. Мартиненко В. Ф., Сагач Г. М. Мистецтво ділового спілкування / В. Ф. Мартиненко. – К. : НД, 1991. – 225 с.
21. Сковорода Г. Сад пісень / Г. Сковорода. – К. НД, 1983. – 192 с.
22. Судебное красноречие русских юристов прошлого. – М. : Ипр., 1992. – 391 с.
23. Чепіга І. П. Ораторське мистецтво на Україні в XVI–XVII ст. / І. П. Чепіга // Укр. мова і література в школі. – 1989. – № 10. – С.23-33.
24. Шопенгауэр А. Эристика или искусство спорить / А. Шопенгауэр. – СПб. : ИПС, 1990. – 342 с.

Тема 2. Загальна характеристика судової промови.

(2 години)

***Мета:** з'ясувати особливості судової промови, як процесуальної діяльності, визначеної законом, та важливого чинника впливу на судові рішення; розкрити засади та функції судової промови.*

План заняття.

1. Предмет судової промови.
2. Основні види судових промов
3. Засади і функції судової промови
  - 3.1. Психологічні засади.
  - 3.2. Етичні засади.
  - 3.3. Логічні засади.
  - 3.4. Функції судової промови.
4. Спілкування із судовою аудиторією.

Понятійний апарат:

Судова промова, судова аудиторія, громадський обвинувач, громадський захисник, цивільний позивач та відповідач, репліка, антитеза, риторичний вигук.

Термінологічний словник:

Судова промова – це промова, звернена до суду та інших учасників судочинства і присутніх при розгляді кримінальної, цивільної, адміністративної справи, в якій містяться висновки щодо тієї чи іншої справи. Це процесуальна діяльність, визначена законом, яка має вплив на судові рішення.

Судова аудиторія – певна кількість людей у залі судового засідання, які беруть участь при розгляді справи або цікавляться нею.

Антитеза – протилежність, протиставлення. Стилістичний прийом, що полягає у зіставленні протилежних образів і понять

Теми рефератів:

1. Судова промова та її ознаки.
2. Логічні основи судової промови.

Контрольні запитання до теми:

1. Хто бере участь у судових дебатах у кримінальному процесі?
2. Хто бере участь у судових дебатах у цивільному процесі?
3. Кого заслуховують на засіданні суду в адміністративному процесі?
4. Що повинен з'ясувати судовий ритор, виступаючи з промовою в адміністративній справі?
5. Що входить до предмета судової промови в суді другої інстанції?
6. В чому полягає психологічна засада судової промови?
7. В чому полягають етична і логічна засади судової промови?
8. Що таке комунікативна функція судової промови і в чому вона полягає?
9. Які прийоми можуть використовувати судові ритори для встановлення контакту з учасниками судового процесу, публікою у залі судового засідання?
10. Яке значення має пауза при виголошенні судової промови?
11. Що дає зміна темпу промови, модуляція голосу?
12. Які засоби мовної виразності ви можете назвати?
13. Що дає звернення судового ритора до слухачів із запитанням?
14. Яке значення мають жести, міміка, рухи для судового ритора і в чому вони можуть проявлятися?
15. Які канали впливу ритора на судову аудиторію ви знаєте? Які прийоми словесної наочності можете назвати ?

Методичні рекомендації:

Розкриваючи дану тему слід розпочати з визначення поняття судової промови, виходячи з того, що її зміст та форма визначаються загальними принципами судочинства. Тому треба звернути увагу на те, що предмет судової промови залежить від справи, яка розглядається (кримінальна, адміністративна, цивільна, господарська). При підготовці цього питання потрібно опрацювати (статті КПК – 30, 31, 342-353, 364; ст 268—279 Кодексу України про адміністративні правопорушення; ст. 27, 30 ЦПК України).

Аналізуючи друге питання теми слід охарактеризувати судові промови в залежності від судової інстанції, де вони проголошуються. Головною характеристикою судової промови є те, що це процесуальна діяльність, визначена законом, та, відповідно правовий акт. У зв'язку з цим існує велика кількість судових промов.

У третьому питанні важливо виділити та охарактеризувати такі засади судової промови, як психологічні, етичні та логічні та з'ясувати їх взаємозв'язок з комунікативною та інформативною функціями судової промови.

Розглядаючи перше підпитання слід звернути увагу на такий факт, що процесуальна діяльність учасників судочинства передусім акт психологічний. За своєю психологічною природою судові дебати — форма мовленнєвого спілкування учасників судового процесу, спосіб передачі інформації, це засіб переконання суду, учасників процесу у правильності висунутих суб'єктами дебатів тез і обґрунтованості висунутих ними рішень.

Аналізуючи друге підпитання потрібно охарактеризувати значення етичних засад для судової промови, розкрити поняття судової етики та відповісти на питання, чому дотримання етичних норм сприяє повнішому, результативнішому виконанню учасниками судових дебатів своїх обов'язків, підвищенню ефективності їх діяльності.

Розглядаючи третє підпитання слід визначити значущість логічних засад для судової промови учасників судового процесу.

Розкриваючи четверте підпитання необхідно зупинитись на основних функціях судової промови, таких як комунікативна (формулювання думок), та інформативна (функція передачі інформації і організації взаємодії), які є основними функціями судової промови.

Розкриваючи четверте питання потрібно почати з характеристики таких понять, як “судова аудиторія” та “репліка”. Слід звернути увагу на основні прийоми, якими користується судовий ритор, щоб привернути увагу судової аудиторії. Судова аудиторія характеризується структурованістю за процесуальними ролями та незалежністю учасників процесу. Обов'язково треба зупинитись на таких прийомах, як голосові, засоби мовної виразності, жести, міміка, рухи. У поєднанні вони допомагають зосередити увагу судової аудиторії. Також потрібно охарактеризувати словесну наочність та її види (тропи, афоризми, сарказми, іронію та ін.) і навести приклади.

Рекомендована література

Нормативні акти:

1. Господарський процесуальний кодекс України. Кодекс від 06.11.1991 Редакція від 18.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005. Редакція від 18.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
3. Кодекс законів про працю України. Кодекс України, від 10.12.1971 Редакція від 9.12.2012, [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
4. Кримінальний кодекс України; Закон від 05.04.2001 Редакція від 1.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// zakon2. rada. gov.ua/laws/show/2341-14](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14)

5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон від 13.04.2012 Редакція від 1.01.2013 [Електронний ресурс] .– Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B6-17>
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 Редакція від 19.01.2013 [Електронний ресурс] .– Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
7. Цивільний процесуальний кодекс, Закон від 18.03.2004 Редакція від 1.12.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

Основна:

1. Абрамович С. Д., Молдаван В. В., Стец В. А., Стец І. І., Костючик М. Ю. Основи ораторського мистецтва: Навчальний посібник / С. Д. Абрамович. – Тернопіль : Економічна думка, 1998. –360 с.
2. Ивакина Н. Н. Основы судебного красноречия (риторика для юристов): учебное пособие / Н. Н. Ивакина. – М. : Юристь, 2007. – 455 с.
3. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика: Навч. посіб. / Л. І. Мацько . – К. : Вища шк., 2003. – 311с.
4. Михайличенко Н. А. Основи риторики / Н.А. Михайличенко. – К. : Вища шк., 1994. – 199 с.
5. Молдован В. В. Судова риторика. Навч. посібник / В. В. Молдован. – К. : Юрінком, 1998. – 320 с.
6. Молдован В. В. Судова риторика: теорія і практика: навч. посіб. / В. В. Молдован. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 496 с.
7. Ораторське мистецтво: Навч.посібник для студентів вищ. навч. закл.юрид.спец. Видання друге / Н. П. Осіпова, В. Д. Воднік, Г. Д. Клімова. – Х. : Одісей, 2006 – 144 с.
8. Хоменко І. В. Еристика: мистецтво полеміки: Навч. посібник / І. В. Хоменко. – К. : Юрінком, 2001. – 192 с.

Додаткова:

1. Васильєв А.Н. Основы культуры речи / А.Н. Васильєв. – М.: ЭКСМО, 1990. – 156 с.
2. Введенская Л. А., Павлова Л. Г. Риторика для юристов: Учебное пособие Совр. учебник для вузов / Л. А. Введенская, Л. Г. Павлова – Ростов-на Дону: Феникс. – 2005. – 538 с.
3. Гиндин С.И. Риторика и проблемы структуры текста // Общая риторики. – М.: ЭКСМО, 1986. – 180 с.
4. Зеленецкий К.П. Исследования о риторике / К.П. Зеленецкий. – М.: ИНФРА-М, 1991. – 167 с.
5. Ивакина Н.Н. Культура судебной речи / Н. Н. Ивакина. – М.: Приориздат, 1995. – 232 с.

6. Кузнецов И.Н. Риторика: Учебное пособие 5-е изд., перераб. и доп. / И.Н. Кузнецов - М.: Дашков и Ко, 2010. – 560 с.
7. Леоненко В.В. Профессиональная этика участников уголовного судопроизводства. – К.: Наукова думка, 1981. – 212 с.
8. Молдован В.В. Судебные прения. Игровые занятия. / В.В. Молдован – К.: Юрінком, 1989. – 180 с.
9. Молдован В.В., Михеєнко М.М. Юридичний практикум: Навчальні ігри / В.В. Молдован, М.М. Михеєнко. – К.: Юрінком, 1994. – 150 с.
10. Сагач Г.М., Мартиненко В.Ф. Мистецтво ділового спілкування / Г.М. Сагач, В.Ф. Мартиненко. – К.: Наукова думка, 1991. – 220 с.
11. Сагач Г.М., Юнина Е.А. Риторика в интеллектуальных играх / Г.М. Сагач, Е.А. Юнина. – К.: Юрінком, 1991. – 137 с.
12. Сергеич П. Искусство речи на суде / П. Сергеич. – М.: ИПЛ, 1988. – 235 с.
13. Слово адвокату: речи советских адвокатов по гражданским и уголовным делам. – М.: Ипр., 1981. – 365 с.
14. Смолярчук В.И. Гиганты и чародеи слова. Русские судебные фразы второй половины XIX в. / В.И. Смолярчук. – М.: Приор-издат, 1984. – 185 с.
15. Стец В.А., Стец І.І., Костючик М.Ю. Основи ораторського мистецтва: Навчальний посібник. / В.А. Стец, І.І. Стец, М.Ю. Костючик - Тернопіль: Економічна думка, 1998. – 160 с.

Тема 3. Підготовка судової промови.

(2 години)

***Мета:** з'ясувати особливості процесу підготовки судової промови; розкрити значення підготовки судової промови, як важливої складової частини професійної діяльності юриста.*

План заняття.

1. Збирання матеріалів та аналіз матеріалів судової промови.
2. Систематизація матеріалів і письмова підготовка промови.
3. Доказ у публічному виступі:
  - 3.1. Поняття й структура доказу.
  - 3.2. Закони логічного мислення
4. Поняття про аргументацію. Форма та види аргументації.

Понятійний апарат:

Судова промова, логічна структура судової промови, матеріали для судової промови, суспільно-політична та моральна оцінка скоєного злочину, аргумент, аналіз, синтез.

Термінологічний словник:

Підготовка судової промови – це опрацювання зібраного матеріалу, відбір і систематизація фактів, додаткова перевірка міркувань, правильність яких підлягає доказуванню, послідовність розміщення думок майбутньої промови.

Тези промови – як і закінчена судова промова, тези повинні містити головні положення, найважливіші докази, хід міркувань, необхідні фактичні, юридичні, суспільно-політичні висновки.

Аргументами, або доводами, називають такі висловлювання, з яких з необхідністю випливає істинність тези.

Аналіз – це розчленування, розкладання подумки або реально цілого на частини, елементи, компоненти, властивості.

Синтез – поєднання подумки або реально окремих частин, елементів в єдине ціле.

Теми рефератів:

1. Доказ у публічному виступі..
2. Поняття та зміст аргументаційної діяльності.

Контрольні запитання до теми:

1. Що є головним положенням (висновком) судової промови?
2. Що є головним висновком звинувачення в теорії і на практиці?
3. З яких етапів складається підготовка судової промови?
4. Як збираються матеріали в процесі вивчення кримінальної справи?
5. Що таке наглядове провадження?
6. Що таке адвокатське дос'є?
7. Як перевіряються докази та їх джерела?
8. Які правила оцінки доказів та їх джерел?
9. Навіщо перевіряти факти з точки зору протилежної сторони?
10. Навіщо звертати увагу на негативні факти при аналізі доказів?
11. Що являє собою безпосередня підготовка судової промови?
12. Коли займається судовою підготовкою промови судовий ритор у невеликих справах?
13. Від чого залежить обсяг письмової підготовки промови судовим ритором?
14. Як будувати тези судової промови при доказуванні алібі підсудного?

Методичні рекомендації:

Розпочинаючи вивчення означеної теми потрібно чітко усвідомлювати, що підготовка судової промови один із основних елементів судової риторики, що вона має свої етапи та структуру. Виступ на процесі фахівця без відповідної підготовки має розглядатися як вияв грубого порушення професійної етики та нерозуміння свого службового обов'язку. Тому підготовка судової промови – важлива складова частина професійної діяльності юриста.

Розкриваючи перше питання необхідно звернути увагу на важливість першого етапу підготовки судової промови, яка є результатом судового слідства. Також слід проаналізувати другий етап підготовки судової промови, як не менш важливий, так як аналізуються як докази (фактичні дані, відомості), так і процесуальні джерела, що їх містять показання свідків і потерпілих, висновки експерта, показання підозрюваного, обвинуваченого, підсудного. При підготовці слід проаналізувати главу 4 (Докази і доказування) КПК України.

Розглядаючи друге питання потрібно охарактеризувати саме поняття систематизації, необхідною умовою якої є висунення фундаментальної ідеї, здатної привести знання до логічної єдності. Вихідним пунктом процесу систематизації є прийняття певних принципів, що формулюють фундаментальну ідею. Окрему увагу слід приділити етапу письмової підготовки судової промови, як одному із необхідних та важливих, дати визначення поняттю “теза”, та значенню тезових записів в підготовці виступу. Без сумніву, центральним питанням теми є питання “логічної структури судової промови”, що включає в себе вступ, основну частину та висновки які впливають з основної думки.

Особливу увагу слід приділити законам логічного мислення, так як групування думок навколо центральної ідеї досягається за допомогою зосередження всіх засобів діалектичної логіки і формальної логіки, що вивчають закони логічного мислення. Щоб володіти вмінням логічного доведення, треба знати структуру доказу і вимоги до нього. Ораторське мистецтво вимагає також дотримання законів формальної логіки, до яких належать такі: закони тотожності, несуперечності, виключеного третього і закон достатньої підстави. Логічне мислення, групування думок навколо центральної ідеї досягається за допомогою зосередження всіх засобів діалектичної логіки і формальної логіки, що вивчають закони логічного мислення. Тому доцільно розглянути закони і прийоми логічного мислення і розкрити їх значення.

Аналізуючи четверте питання необхідно охарактеризувати аргументи, які відіграють роль підвалин, на яких ґрунтується будова доказу. Судді, наприклад, оцінюють правильність думки прокурора та адвоката, насамперед, за ступенем значущості та цінності фактичного матеріалу. Тільки сила аргументів, їх переконливість мають значення для повного внутрішнього переконання суддів. Особливо необхідні переконливі доводи на користь застосування тієї чи іншої статті закону.

Рекомендована література :

Нормативні акти:

1. Господарський процесуальний кодекс України. Кодекс від 06.11.1991 Редакція від 18.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>

2. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005. Редакція від 18.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
3. Кодекс законів про працю України. Кодекс України, від 10.12.1971 Редакція від 9.12.2012, [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
4. Кримінальний кодекс України; Закон від 05.04.2001 Редакція від 1.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// zakon2. rada. gov.ua/laws/show/2341-14](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14)
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон від 13.04.2012 Редакція від 1.01.2013 [Електронний ресурс] .– Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B6-17>
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 Редакція від 19.01.2013 [Електронний ресурс] .– Режим доступу: [http:// zakon2. rada. gov. ua/ laws/ show/435-15](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15)
7. Цивільний процесуальний кодекс, Закон від 18.03.2004 Редакція від 1.12.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

Основна:

1. Абрамович С. Д., Молдован В. В., Стец В. А., Стец І. І., Костючик М. Ю. Основи ораторського мистецтва: Навчальний посібник / С. Д. Абрамович. – Тернопіль : Економічна думка, 1998. – 360 с.
2. Ивакина Н. Н. Основы судебного красноречия (риторика для юристов): учебное пособие / Н. Н. Ивакина. – М. : Юристь, 2007. – 455 с.
3. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика: Навч. посіб. / Л. І. Мацько . – К. : Вища шк. – 2003. – 311с.
4. Михайличенко Н. А. Основи риторики / Н.А. Михайличенко. – К. : Вища шк. – 1994. – 199 с.
5. Молдован В. В. Судова риторика. Навч. посібник / В. В. Молдован. – К. : Юрінком, 1998. – 320 с.
6. Молдован В. В. Судова риторика: теорія і практика: навч. посіб. / В. В. Молдован. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 496 с.
7. Ораторське мистецтво: Навч.посібник для студентів вищ. навч. закл.юрид.спец. Видання друге / Н. П. Осіпова, В. Д. Воднік, Г. Д. Клімова. – Х. : Одісей, 2006 – 144 с.
8. Стец В.А., Стец І.І., Костючик М.Ю. Основи ораторського мистецтва: Навчальний посібник. - Економічна думка, Тернопіль, 1998.- 60 с.
9. Хоменко І. В. Еристика: мистецтво полеміки: Навч. посібник / І. В. Хоменко. – К. : Юрінком, 2001. – 192 с.

Додаткова :

1. Васильев А.Н. Основы культуры речи / А.Н. Васильев. – М.: ЭКСМО, 1990. – 156 с.
2. Введенская Л. А., Павлова Л. Г. Риторика для юристов: Учебное пособие Совр. учебник для вузов / Л. А. Введенская, Л. Г. Павлова – Ростов-на Дону: Феникс. – 2005. – 538 с.
3. Гиндин С.И. Риторика и проблемы структуры текста // Общая риторика. – М.: ЭКСМО, 1986. – 180 с.
4. Зеленецкий К.П. Исследования о риторике / К.П. Зеленецкий. – М.: ИНФРА-М, 1991. – 167 с.
5. Ивакина Н.Н. Культура судебной речи / Н. Н. Ивакина. – М.: Приор-издат, 1995. – 232 с.
6. Кузнецов И.Н. Риторика: Учебное пособие 5-е изд., перераб. и доп. / И.Н. Кузнецов - М.: Дашков и Ко, 2010. – 560 с.
7. Леоненко В.В. Профессиональная этика участников уголовного судопроизводства. – К.: Наукова думка, 1981. – 212 с.
8. Молдован В.В. Судебные прения. Игровые занятия. / В.В. Молдован – К.: Юрінком, 1989. – 180 с.
9. Молдован В.В., Михеенко М.М. Юридичний практикум: Навчальні ігри / В.В. Молдован, М.М. Михеенко. – К. : Юрінком, 1994. – 150 с.
10. Сагач Г.М., Мартиненко В.Ф. Мистецтво ділового спілкування / Г.М. Сагач, В.Ф. Мартиненко. – К.: Наукова думка, 1991. – 220 с.
11. Сагач Г.М., Юнина Е.А. Риторика в интеллектуальных играх / Г.М. Сагач, Е.А. Юнина. – К. Юрінком, 1991. – 137 с.
12. Сергеич П. Искусство речи на суде / П. Сергеич. – М.: ИПЛ, 1988. – 235 с.
13. Слово адвокату: речи советских адвокатов по гражданским и уголовным делам. – М.: Ипр., 1981. – 365 с.
14. Смолярчук В.И. Гиганты и чародеи слова. Русские судебные фразы второй половины XIX в. / В.И. Смолярчук. – М.: Приор-издат, 1984. – 185 с.
15. Стец В.А., Стец І.І., Костючик М.Ю. Основы ораторського мистецтва: Навчальний посібник. / В.А. Стец, І.І. Стец, М.Ю. Костючик - Тернопіль: Економічна думка, 1998. – 160 с.

Тема 4. Промова державного обвинувача.

(4 години)

***Мета:** з'ясувати особливості промови прокурора в судових дебатах, як процесуальної діяльності, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; простежити етапи процесу*

підготовки промови державного обвинувача розкрити її зміст і призначення.

План заняття.

1. Зміст і побудова обвинувальної промови.
2. Вступна частина промови.
3. Виклад фактичних обставин злочину (фабула справи).
4. Аналіз і оцінка зібраних у справі доказів.
5. Обґрунтування кваліфікації злочину. Характеристика особи підсудного.
6. Аналіз причин і умов, що сприяли вчиненню злочину.
7. Заключна частина промови.
8. Промова прокурора при відмові від обвинувачення.

Понятійний апарат:

Державне обвинувачення, обвинувальна промова, фабула справи, хуліганство, показання, показання з чужих слів, самообмова, обмова, алібі.

Термінологічний словник:

Державне обвинувачення – процесуальна діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;

Обвинувальна промова – промова прокурора в судових дебатах, в якій підтримується державне обвинувачення, містить аналіз доказів, висловлюються міркування про кваліфікацію злочину, міру покарання та інші питання, які мають значення для винесення законного і обґрунтованого вироку.

Фабула справи – виклад фактичних обставин злочину.

Хуліганство – грубе порушення елементарних норм людського співжиття, демонстративне заперечення моральних підвалин суспільства.

Показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

Показаннями з чужих слів є висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненні іншої особи.

Самообмовою є такі показання підсудного, коли він зізнається у вчиненні злочину, якого в дійсності не вчинював; у більш тяжкому злочині, ніж вчинив у дійсності або ж бере на себе всю вину за вчинений злочин, хоч у дійсності цей злочин є груповим, чи перебільшує свою роль у вчиненні злочину порівняно з тою, якою вона є насправді.

Обмова – це такі показання підсудного, в яких він викриває (правдиво чи неправдиво) інших осіб (це можуть бути співучасники або ж сторонні особи) у вчиненні інкримінованого йому або комусь іншому злочину.

Алібі – це твердження підсудного про те, що він не міг бути виконавцем інкримінованого злочину, бо в момент його вчинення перебував в іншому місці.

Тема реферату:

Особливості промови державного обвинувача.

Контрольні запитання до теми:

1. Що таке обвинувальна промова прокурора?
2. Які питання покликаний висвітлити прокурор у своїй обвинувальній промові?
3. Яка структура обвинувальної промови?
4. Що таке експозиція обвинувальної промови?
5. Якою повинна бути вступна частина обвинувальної промови?
6. Які ви знаєте способи і прийоми побудови обвинувальної промови і від чого вони залежать?
7. Що таке змішаний спосіб викладу фактичних обставин справи і коли він рекомендується?
8. Коли рекомендується об'єднувати виклад фабули справи з аналізом і оцінкою доказів?
9. Яке джерело доказів найпоширеніше в судовій практиці і які обставини необхідно враховувати при його аналізі?
10. Які різновиди показань підсудного ви знаєте?
11. Що таке самообмова і що повинен враховувати прокурор при аналізі самообмови?
12. Що таке алібі і на кому лежить обов'язок його перевірки і спростування?
13. Які особливості аналізу показань потерпілого?
14. Що повинен зробити прокурор при незгоді з висновком експерта?
15. Які недоліки при аналізі й оцінці доказів найчастіше мають місце в судових промовах?
16. Навіщо прокурору обґрунтовувати кваліфікацію злочину?

Методичні рекомендації:

В даній темі основоположним є поняття обвинувальної промови державного обвинувача, що включає в себе остаточні і кінцеві висновки, до яких він дійшов у результаті судового розгляду справи, в якій підбиваються підсумки обвинувальної діяльності. Виступ прокурора з обвинувальною промовою є одним з найбільш відповідальних етапів підтримання обвинувачення у суді. Відповідно до п.1 ст. 3 КПК України державне обвинувачення – процесуальна діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Він це

робить від імені держави, від імені суспільства. Закон не визначає змісту обвинувальної промови, але ст. 91 КПК визначає обставини які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Тому розглядаючи перше питання слід звернути увагу на те, що промова прокурора в судових дебатах, в якій підтримується державне обвинувачення, містить аналіз доказів, висловлюються міркування про кваліфікацію злочину, міру покарання та інші питання, які мають значення для винесення законного і обґрунтованого вироку.

Розкриваючи друге питання потрібно зупинитись на різновидах вступної частини промови, в залежності від справи, яка розглядається, і на прикладах показати ефективність того чи іншого виду.

Розглядаючи третє питання, слід зрозуміти важливість саме цієї частини промови, так як виступаючи в суді, прокурор зобов'язаний перш за все встановити перед судом, чи є злочин в тому, що було здійснено, і який саме. Завдання державного обвинувача – відновити в пам'яті присутніх загальну картину злочину, чіткіше окреслити його основні риси, підготувати слухачів до сприйняття. Варто зупинись на способах викладу фактичних обставин справи: хронологічному, систематичному, змішаному.

Аналізуючи четверте питання, потрібно звернути увагу на те, що важливе місце в підготовці обвинувальної промови посідають аналіз і оцінка зібраних у справі доказів. В цій частині необхідно довести саму подію злочину і винність підсудного в її здійсненні. Якраз аналіз і оцінка доказів можуть переконати суд у правильності позиції прокурора, змусити прислухатися до його думки. Також потрібно проаналізувати поняття доказовості. Взагалі виклад фактичних обставин справи, аналіз і оцінка доказів часто переплітаються і тісно пов'язані один з одним, тому деякі юристи, як практики, так і теоретики, рекомендують об'єднувати ці частини промови.

Розкриваючи п'яте питання потрібно зупинитись на важливості дотримання прокурором вимог кримінального законодавства, при обґрунтуванні питання про кваліфікацію злочину. У другій частині питання слід звернутися до ст. 39 Кримінального кодексу України в якій зазначається, що при призначенні покарання суд враховує характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину, особу винного і обставини справи, що пом'якшують і обтяжують відповідальність. Така вказівка закону вимагає від прокурора ґрунтовної характеристики особи підсудного. Потрібно звернути особливу увагу на вимоги до характеристики підсудного.

Аналізуючи шосте питання необхідно зупинитись на тому, що Кримінальне покарання може досягти своєї мети, привести до бажаних результатів лише тоді, коли воно справедливе, розумне, індивідуалізоване, максимально сприяє виправленню засудженого. Слід поміркувати над тим, чи потрібно вказувати точну міру покарання? Всебічне дослідження обставин справи неможливе без з'ясування причин здійснення злочину, встановлення конкретних умов зародження і реалізації підсудним злочинного задуму.

Розглядаючи сьоме питання сувати, що заключна частина обвинувальної промови прокурора – факультативний елемент судової промови державного обвинувача. В справах, які не являють собою великої суспільної небезпеки, судова промова закінчується міркуванням прокурора про міру покарання. У справах, які мають особливе суспільно-політичне значення, викликають значний інтерес громадськості.

Розкриваючи восьме питання, потрібно проаналізувати підстави відмови прокурора від обвинувачення. Слід зупинитись на тому, що прокурор не може безпідставно, без аргументації заявити суду, що не підтримує обвинувачення і відмовляється від нього. Відмова прокурора від обвинувачення не звільняє суд від обов'язку розглядати справу далі й на загальних підставах вирішувати питання про винуватість підсудного (ст. 340-341 КПК України). Тому, щоб переконати суд в обгрунтованості і правильності своєї відмови, прокурор має довести, чому підсудний повинен бути виправданий.

Рекомендована література:

Нормативні акти:

1. Господарський процесуальний кодекс України. Кодекс від 06.11.1991 Редакція від 18.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005. Редакція від 18.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
3. Кодекс законів про працю України. Кодекс України, від 10.12.1971 Редакція від 9.12.2012, [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
4. Кримінальний кодекс України; Закон від 05.04.2001 Редакція від 1.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// zakon2. rada. gov.ua/laws/show/2341-14](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14)
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон від 13.04.2012 Редакція від 1.01.2013 [Електронний ресурс] .– Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B6-17>
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 Редакція від 19.01.2013 [Електронний ресурс] .– Режим доступу: [http:// zakon2. rada. gov. ua/ laws/ show/435-15](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15)
7. Цивільний процесуальний кодекс, Закон від 18.03.2004 Редакція від 1.12.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

Основна:

1. Абрамович С. Д., Молдаван В. В., Стец В. А., Стец І. І., Костючик М. Ю. Основи ораторського мистецтва: Навчальний посібник / С. Д. Абрамович. – Тернопіль : Економічна думка, 1998. – 360 с.
2. Ивакина Н. Н. Основы судебного красноречия (риторика для юристов): учебное пособие / Н. Н. Ивакина. – М. : Юристь, 2007. – 455 с.
3. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика: Навч. посіб. / Л. І. Мацько . – К. : Вища шк. – 2003. – 311с.
4. Михайличенко Н. А. Основы риторики / Н.А. Михайличенко. – К. : Вища шк. – 1994. – 199 с.
5. Молдован В. В. Судова риторика. Навч. посібник / В. В. Молдован. – К. : Юрінком, 1998. – 320 с.
6. Молдован В. В. Судова риторика: теорія і практика: навч. посіб. / В. В. Молдован. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 496 с.
7. Ораторське мистецтво: Навч.посібник для студентів вищ. навч. закл.юрид.спец. Видання друге / Н. П. Осіпова, В. Д. Воднік, Г. Д. Клімова. – Х. : Одісей, 2006 – 144 с.
8. Стец В.А., Стец І.І., Костючик М.Ю. Основи ораторського мистецтва: Навчальний посібник. - Економічна думка, Тернопіль, 1998.- 60 с.
9. Хоменко І. В. Еристика: мистецтво полеміки: Навч. посібник / І. В. Хоменко. – К. : Юрінком, 2001. – 192 с.

Додаткова:

1. Васильев А.Н. Основы культуры речи / А.Н. Васильев. – М.: ЭКСМО, 1990. – 156 с.
2. Введенская Л. А., Павлова Л. Г. Риторика для юристов: Учебное пособие Совр. учебник для вузов / Л. А. Введенская, Л. Г. Павлова – Ростов-на Дону: Феникс. – 2005. – 538 с.
3. Гиндин С.И. Риторика и проблемы структуры текста // Общая риторики. – М.: ЭКСМО, 1986. – 180 с.
4. Зеленецкий К.П. Исследования о риторике / К.П. Зеленецкий. – М.: ИНФРА-М, 1991. – 167 с.
5. Ивакина Н.Н. Культура судебной речи / Н. Н. Ивакина. – М.: Приориздат, 1995. – 232 с.
6. Кузнецов И.Н. Риторика: Учебное пособие 5-еизд.,перераб.и доп. / И.Н. Кузнецов - М.: Дашков и Ко, 2010. – 560 с.
7. Леоненко В.В. Профессиональная этика участников уголовного судопроизводства. – К.: Наукова думка, 1981. – 212 с.
8. Молдован В.В. Судебные прения. Игровые занятия. / В.В. Молдован – К.: Юрінком, 1989. – 180 с.
9. Молдован В.В., Михеєнко М.М. Юридичний практикум: Навчальні ігри / В.В. Молдован, М.М. Михеєнко. – К. : Юрінком, 1994. – 150 с.

10. Сагач Г.М., Мартиненко В.Ф. Мистецтво ділового спілкування / Г.М. Сагач, В.Ф. Мартиненко. – К.: Наукова думка, 1991. – 220 с.
11. Сагач Г.М., Юнина Е.А. Риторика в інтелектуальних іграх / Г.М. Сагач, Е.А. Юнина. – К. Юрінком, 1991. – 137 с.
12. Сергеич П. Искусство речи на суде / П. Сергеич. – М.: ИПЛ, 1988. – 235 с.
13. Слово адвокату: речи советских адвокатов по гражданским и уголовным делам. – М.: Ипр., 1981. – 365 с.
14. Смолярчук В.И. Гиганты и чародеи слова. Русские судебные фразы второй половины XIX в. / В.И. Смолярчук. – М.: Приор-издат, 1984. – 185 с.
15. Стец В.А., Стец І.І., Костючик М.Ю. Основи ораторського мистецтва: Навчальний посібник. / В.А. Стец, І.І. Стец, М.Ю. Костючик - Тернопіль: Економічна думка, 1998. – 160 с.

Тема 5 Захисна промова.

(2 години)

***Мета:** розкрити особливості судової промови захисника в судових дебатах, як процесуальної діяльності з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого; проаналізувати етапи підготовки промови захисника;*

План заняття.

1. Зміст захисної промови адвоката.
2. Вступна частина захисної промови.
3. Установлення фактичних обставин справи, аналіз і оцінка доказів.
4. Обґрунтування кваліфікації злочину.
5. Характеристика особи підсудного.
6. Міркування про цивільний позов, міру покарання.
7. Заклучна частина захисної промови.
8. Репліка адвоката.

Понятійний апарат:

Захисна промова, захисник, класифікація злочину, обставини, що пом'якшують відповідальність підсудного, збитки, завдані злочином, репліка, полеміка.

Термінологічний словник:

Захисна промова – це промова в судових дебатах, в якій з точки зору захисту підсудного дається аналіз доказів, викладаються міркування по суті обвинувачення, кваліфікації злочину, пропозиції про міру покарання, інші питання, які мають значення для правильного вирішення справи.

Захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю.

Кваліфікувати – це зачить віднести те чи інше явище за його якісними ознаками до певного розряду, виду чи категорії. В праві це означає: підібрати ту правову норму, яка передбачає дане діяння; підвести це діяння під правову норму; дати цьому діянню юридичну оцінку; вказати конкретну статтю Особливої частини Кримінального кодексу України.

Обставини, що пом'якшують відповідальність підсудного – відвернення винним шкідливих наслідків вчиненого злочину або добровільне відшкодування завданої втрати чи усунення заподіяної шкоди; вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих або сімейних обставин; вчинення злочину під впливом погрози чи примусу або через матеріальну чи іншу залежність; вчинення злочину під впливом великого душевного хвилювання, викликаного неправомірними діями потерпілого; вчинення злочину при захисті від суспільне небезпечного посягання, хоч і з перевищенням меж необхідної оборони; вчинення злочину неповнолітнім; вчинення злочину жінкою в стані вагітності; щире розкаяння або явка з повинною, а також сприяння розкриттю злочину.

Репліка – це заперечення проти промови або її частини. Походить від латинського геріісо - повертаю назад, відбиваю. Якщо репліку проголошує прокурор, він висловлює в ній заперечення проти положень захисної промови. Захисник у своїй репліці заперечує проти певних тверджень прокурора.

Полеміка – гостра дискусія стосовно будь-якого спірного питання. Це не звичайна суперечка, а таке публічне обговорення, при якому є конфронтація, протистояння, протиборство сторін, ідей і поглядів. Виходячи з цього, полеміку можна визначити як боротьбу принципово протилежних думок щодо того чи іншого питання, тобто публічний спір з метою захистити, обстояти свою точку зору і спростувати думку опонента.

Реферати на тему:

1. Захисна промова адвоката.
2. Андрієвський С. – видатний захисник.

Контрольні запитання до теми:

1. Які фактичні обставини справи повинен висвітлювати адвокат, виступаючи із захисною промовою ?

2. У яких випадках виклад фактичних обставин справи особливо доречний ?
3. Чому аналіз і оцінка зібраних у справі доказів складає, як правило, основну частину захисної промови?
4. Яка тема захисної промови частіше звучить у залі судового засідання ?
5. Які ситуації найбільш поширені в судовій практиці при обґрунтуванні кваліфікації злочину?
6. Про що може захисник просити суд, коли не заперечує факту здійснення підсудним злочину?
7. Про що може говорити захисник у заключній частині промови?
8. Чи може виступати захисник з реплікою, якщо прокурор вимовиться від неї ? Мотивуйте обидва варіанти.

Методичні рекомендації:

Розглядаючи дану тему слід проаналізувати ст.52 КПК, яка містить чіткий перелік випадків обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні. Захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику, з моменту надання документів, передбачених ст.50 КПК України, слідчому, прокурору, слідчому судді, суду. Захисник зобов'язаний використовувати засоби захисту, передбачені КПК України та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого.

Аналізуючи перше питання потрібно звернути увагу на те, що зміст захисної промови визначається темою виступу, матеріалами кримінальної справи, позицією, яку зайняв захисник у конкретній справі. Як правило, зміст складається із двох основних елементів — фактів і оціночних міркувань. Тому побудова захисної промови подібна до промови прокурора і обов'язковий її план, логічна послідовність і зв'язок частин. Схематично промова поділяється на такі частини: вступна; аналіз фактичних обставин справи; обґрунтування кваліфікації злочину; характеристика особи підсудного; міркування про цивільний позов, міру покарання.

Розкриваючи друге питання слід зупинитись на різновидах вступної частини промови, зокрема на таких, як оцінка суспільно-політичного значення справи, яка розглядається, вказівка на специфічні особливості кримінальної справи, виклад програми промови, відсилка до окремих положень промови прокурора, характеристика особи підсудного, тощо.

Розглядаючи третє питання необхідно звернути увагу, що виступаючи із захисною промовою в суді, адвокат передусім повинен висвітлити передбачені кримінально-процесуальним законом обставини, установлення яких необхідно для вирішення кримінальної справи, а також для прийняття процесуальних профілактичних заходів у справі (ст.91 КПК). Ці обставини конкретизуються

кримінально-процесуальним законодавством щодо справ про злочини неповнолітніх (ст. 485 КПК), осіб, які захворіли або вчинили суспільне небезпечні діяння в стані неосудності (ст. 505 КПК України). Потрібно зупинитись, на тому, що виклад фактичних обставин не повинен повторювати фабулу справи в тому вигляді, в якому вона викладена в обвинувальному висновку.

Розглядаючи четверте питання слід засвоїти, що правильна кваліфікація злочину є однією з гарантій здійснення правосуддя, оскільки кримінальній відповідальності і покаранню підлягає лише особа, яка винна у вчиненні передбаченого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння. Питання про кваліфікацію злочину ставиться захисником, коли обвинувачення повністю або частково визнається, а кваліфікація злочину, запропонована слідчим, заперечується. Правові міркування адвоката мають бути аргументовані, а висновки – обґрунтовані перевіреними доказами.

Аналізуючи п'яте питання, потрібно звернути увагу на те, що важливість цієї частини захисної промови визначається ст. 65 КК України, де говориться, що при призначенні покарання необхідно, крім інших факторів, враховувати особу винного. Завдання захисника – розкрити внутрішній світ підсудного, його світогляд і світосприймання, зрозуміти його психологію, переживання і пояснити їх суддям.

Розглядаючи шосте питання необхідно зрозуміти, що при цивільному позові і мірі покарання захиснику необхідно з'ясувати критерій, визначення заподіяної шкоди. Нерідко від правильного вирішення питання про шкоду залежить кваліфікація злочину У справах розкрадання державного чи іншого майна розмір крадіжки визначає кваліфікацію вчиненого. Розмір збитків визначає кваліфікацію злочину в ряді інших випадків. У групових справах, у яких ідеться про шкоду, завдану спільними злочинними діями двох і більше осіб, правильне вирішення питання про збитки з дотриманням принципу індивідуалізації вини і відповідальності набуває особливого значення.

Розкриваючи сьоме питання потрібно засвоїти, що заключна частина захисної промови є обов'язковою в кожній судовій промові. Але у великих захисних промовах буває корисним підсумувати висновки захисту. Якщо прокурор відмовився підтримувати обвинувачення і просить суд виправдати підсудного, це не звільняє захисника від обов'язку мотивувати в своїй захисній промові необхідність виправдання, а в заключній частині промови подати суду своє прохання. Захиснику необхідно так переконливо сформулювати висновки, щоб суду стало очевидним, що виправдання в цьому випадку – єдино правильний шлях правосуддя.

Аналізуючи восьме питання, необхідно з'ясувати, що таке репліка адвоката, в яких випадках вона проголошується і, що у ній має бути сформульовано такі моменти: суть розходжень, суперечностей між учасниками судових дебатів; висновки, які спростовують заперечення суперника, і факти, які підкріплюють ці висновки; кінцеві висновки, які впливають із усієї системи аргументації захисника. Слід зрозуміти, що репліка, на відміну від промови, побудована на полеміці із супротивником.

Право останньої репліки належить обвинуваченому або його захиснику (ст. 364 КПК України).

Рекомендована література :

Нормативні акти:

8. Господарський процесуальний кодекс України. Кодекс від 06.11.1991 Редакція від 18.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>
9. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005. Редакція від 18.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
10. Кодекс законів про працю України. Кодекс України, від 10.12.1971 Редакція від 9.12.2012, [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
11. Кримінальний кодекс України; Закон від 05.04.2001 Редакція від 1.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// zakon2. rada. gov.ua/laws/show/2341-14](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14)
12. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон від 13.04.2012 Редакція від 1.01.2013 [Електронний ресурс] .– Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B6-17>
13. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 Редакція від 19.01.2013 [Електронний ресурс] .– Режим доступу: [http:// zakon2. rada. gov. ua/ laws/ show/435-15](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15)
14. Цивільний процесуальний кодекс, Закон від 18.03.2004 Редакція від 1.12.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

Основна:

1. Абрамович С. Д., Молдаван В. В., Стец В. А., Стец І. І., Костючик М. Ю. Основи ораторського мистецтва: Навчальний посібник / С. Д. Абрамович. – Тернопіль : Економічна думка, 1998. – 360 с.
2. Ивакина Н. Н. Основы судебного красноречия (риторика для юристов): учебное пособие / Н. Н. Ивакина. – М. : Юристъ, 2007. – 455 с.
3. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика: Навч. посіб. / Л. І. Мацько . – К. : Вища шк. – 2003. – 311с.
4. Михайличенко Н. А. Основи риторики / Н.А. Михайличенко. – К. : Вища шк. – 1994. – 199 с.
5. Молдован В. В. Судова риторика. Навч. посібник / В. В. Молдован. – К. : Юрінком, 1998. – 320 с.

6. Молдован В. В. Судова риторика: теорія і практика: навч. посіб. / В. В. Молдован. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 496 с.
7. Ораторське мистецтво: Навч.посібник для студентів вищ. навч. закл.юрид.спец. Видання друге / Н. П. Осіпова, В. Д. Воднік, Г. Д. Клімова. – Х. : Одісей, 2006 – 144 с.
8. Стец В.А., Стец І.І., Костючик М.Ю. Основи ораторського мистецтва: Навчальний посібник. - Економічна думка, Тернопіль, 1998.- 60 с.
9. Хоменко І. В. Еристика: мистецтво полеміки: Навч. посібник / І. В. Хоменко. – К. : Юрінком, 2001. – 192 с.

Додаткова:

1. Васильев А.Н. Основы культуры речи / А.Н. Васильев. – М.: ЭКСМО, 1990. – 156 с.
2. Введенская Л. А., Павлова Л. Г. Риторика для юристов: Учебное пособие Совр. учебник для вузов / Л. А. Введенская, Л. Г. Павлова – Ростов-на Дону: Феникс. – 2005. – 538 с.
3. Гиндин С.И. Риторика и проблемы структуры текста // Общая риторика. – М.: ЭКСМО, 1986. – 180 с.
4. Зеленецкий К.П. Исследования о риторике / К.П. Зеленецкий. – М.: ИНФРА-М, 1991. – 167 с.
5. Ивакина Н.Н. Культура судебной речи / Н. Н. Ивакина. – М.: Приор-издат, 1995. – 232 с.
6. Кузнецов И.Н. Риторика: Учебное пособие 5-еизд.,перераб.и доп. / И.Н. Кузнецов - М.: Дашков и Ко, 2010. – 560 с.
7. Леоненко В.В. Профессиональная этика участников уголовного судопроизводства. – К.: Наукова думка, 1981. – 212 с.
8. Молдован В.В. Судебные прения. Игровые занятия. / В.В. Молдован – К.: Юрінком, 1989. – 180 с.
9. Молдован В.В., Михеєнко М.М. Юридичний практикум: Навчальні ігри / В.В. Молдован, М.М. Михеєнко. – К. : Юрінком, 1994. – 150 с.
- 10.Сагач Г.М., Мартиненко В.Ф. Мистецтво ділового спілкування / Г.М. Сагач, В.Ф. Мартиненко. – К.: Наукова думка, 1991. – 220 с.
- 11.Сагач Г.М., Юнина Е.А. Риторика в интеллектуальных играх / Г.М. Сагач, Е.А. Юнина. – К. Юрінком, 1991. – 137 с.
- 12.Сергеич П. Искусство речи на суде / П. Сергеич. – М.: ИПЛ, 1988. – 235 с.
- 13.Слово адвокату: речи советских адвокатов по гражданским и уголовным делам. – М.: Ипр.,1981. – 365 с.
- 14.Смолярчук В.И. Гиганты и чародеи слова. Русские судебные фразы второй половины XIX в. / В.И. Смолярчук. – М.: Приор-издат, 1984. – 185 с.

15. Стец В.А., Стец І.І., Костючик М.Ю. Основи ораторського мистецтва: Навчальний посібник. / В.А. Стец, І.І. Стец, М.Ю. Костючик - Тернопіль: Економічна думка, 1998. – 160 с.

Навчальні ігри для студентів.

1.«Адвокати і прокурори»

Мета гри. Навчальні ігри призначаються для глибокого вивчення і засвоєння спецкурсу «Судова риторика».

У навчальних іграх беруть участь студенти, які прослухали лекції з тем: «Короткий огляд історії ораторського мистецтва», «Видатні судові оратори», «Основні вимоги до судової промови», «Підготовка судової промови», «Обвинувальна промова», «Захисна промова».

Склад і функціональні обов'язки учасників гри. У навчальній грі бере участь вся академічна група. Вона розподіляється (за списком, бажанням студентів чи вибором викладача) на дві команди, які умовно можна назвати «Адвокати» і «Прокурори».

Учасники гри повинні попередньо засвоїти вказані теми, вивчити відповідні розділи Кримінально-процесуального кодексу України.

Арбітри (викладач, який читає спецкурс чи веде семінарські заняття, аспірант чи лаборант кафедри) у стадії підготовки до навчальної гри готують питання, роз'яснюють учасникам гри її зміст; по ходу заняття контролюють ігровий режим, ведуть облік результатів у процесі гри; по закінченні гри підсумовують бали та виставляють оцінки.

Капітани команд (обираються командами чи призначаються викладачем з найактивніших студентів) записують на дошці склад своїх команд, задалегідь готують по два-три запитання один одному з теми заняття, які задаються під час гри, стежать за ігровою дисципліною членів команди.

Члени команд по черзі виходять до столу арбітрів, одержують питання, протягом однієї-двох хвилин відповідають на нього.

Критерії оцінки діяльності учасників гри. У навчальній грі застосовується бальна система оцінки учасників. За кожну вдалу й обґрунтовану відповідь учасник отримує один бал. Набрані студентом під час гри три бали дорівнюють оцінці «5». За порушення ігрового режиму, підказки арбітри наділені правом карати штрафними балами.

Вихідними даними, які використовуються учасниками навчальної гри, є роздавальний матеріал, дошка, чисті аркуші паперу.

Процес навчальної гри складається з чотирьох етапів: 1) підготовка до гри; 2) початок навчальної гри; 3) навчальна гра; 4) підбиття підсумків.

Перший етап. Підготовка до гри триває близько двох місяців. Студенти слухають лекції із спецкурсу «Судова риторика», готуються і відповідають на звичайних семінарських заняттях, передбачених програмою. Капітанів команд попереджають про те, що вони зобов'язані підготувати два-три запитання один одному з теми заняття (викладачеві перед початком гри

подаються підготовлені запитання і відповіді на них із посиланням на джерело).

На перерві, перед початком гри, капітани чи хтось із членів команди пишуть прізвища учасників гри на дошці, готують таблички із назвами команд.

Другий етап. Початок ігрового заняття (3-5 хв.). Ігрове заняття починається у визначений час перевіркою готовності учасників, які перед початком гри займають свої місця.

Арбітр роз'яснює усім учасникам гри її зміст, правила поведінки. За запізнення та інші порушення карає штрафними балами.

Учасники готують аркуші паперу із зазначенням прізвища і назви своєї команди.

Третій етап (70-80 хв.) починається з розминки. Арбітр оголошує одне-два запитання чи задачу, на які учасники гри повинні дати протягом 3-5 хв. письмову відповідь.

Студенти пишуть відповіді і здають їх арбітрам. Останні оцінюють відповіді і проставляють зароблені студентами бали проти прізвища кожного з них на дошці. Викладач по черзі викликає представників команд до столу. Вибравши питання (можна за допомогою вовчка), студент зачитує його і протягом 1-2 хв. відповідає на нього. Якщо йому важко це зробити, відповідь можуть дати інші студенти (усно чи письмово). По закінченні вказаного терміну вони здають свої записи викладачеві.

За вказівкою викладача, який веде семінарські заняття, зароблені членами команди бали проставляються на дошці. Потім проводиться конкурс капітанів. Вони по черзі задають один одному запитання і відповідають на них.

Четвертий етап. Підведення підсумків навчальної гри (5-10 хв.) Арбітри роблять підсумки гри, проставляють бали проти кожного прізвища, потім підсумовують їх по кожній команді. Викладач оцінює й аналізує дії учасників, вказує на помилки, допущені студентами, заслуховує міркування і виступи учасників.

На основі одержаних протягом гри балів викладач, який веде семінарські заняття, виставляє оцінки й оголошує їх студентам.

2. «Допитливі й кмітливі»

Склад і функціональні обов'язки учасників гри. У навчальній грі бере участь уся група, яка ділиться (за списком, бажанням студентів чи за вибором викладача) на три команди: «допитливі», «кмітливі» і «критики».

Викладач роз'яснює учасникам гри її зміст. По ходу заняття контролює ігровий режим, веде облік результатів у процесі гри. По закінченні підбиває підсумки, виставляє оцінки.

«Допитливі» задають запитання чи ставлять задачу за темою заняття або за пройденим матеріалом.

«Кмітливі» відповідають на поставлені запитання або розв'язують задачу.

«Критики» стежать за регламентом, критикують дії і рішення Двох перших груп, пропонують розподіл п'яти наявних балів між трьома командами.

Інтереси і критерії оцінки діяльності учасників гри.

У навчальній грі застосовується бальна система оцінки. Максимальна оцінка: два бали – за питання, три – за відповідь. «Критики» одержують бали, які вони аргументовано віднімають у двох інших команд. Викладач має право «вето» на несправедливе рішення критиків і право присудити додатковий бал за особливо цікаве запитання (задачу) або відповідь (роз'язання).

Процес гри складається з чотирьох етапів.

Перший етап. Підготовка до гри. Триває тиждень. За кожною темою студенти вивчають спеціальну літературу, законодавчий матеріал, готують домашнє завдання, запитання, задачі.

Другий етап. Початок гри (3-5 хв). Гра починається в точно призначений час перевіркою готовності учасників. Викладач роз'яснює учасникам гри її зміст, правила поведінки. Запізнення і порушення гри карається штрафними балами.

Третій етап (30-35 хв.) починається перевіркою домашнього завдання, за яке кожен учасник може одержати півбала або бал. Після цього команда «допитливих» ставить запитання чи пропонує задачу «кмітливим», а «критики» оцінюють дії перших двох команд.

На зачитування питання відводиться одна хвилина, на відповідь - три-п'ять, на критику – дві-чотири хвилини. Після кожного туру команди міняються місцями: «допитливі» стають «кмітливими», «кмітливі» – «критиками, «критики» – «допитливими».

Четвертий етап (5 хв.). Викладач підсумовує результати, проставляє бали проти кожного прізвища, аналізує дії учасників, вказує на допущені помилки, заслуховує міркування студентів.

За одержаними протягом навчальних ігрових занять балами найактивнішим учасникам викладач виставляє автоматичний залік, а при складанні екзамену доповідає на засіданні кафедри результати, і за її рішенням таким студентам виставляються відмінні оцінки без опитування.

3. «Судові дебати»

Мета гри. Гра «Судові дебати» – форма проблемного навчання – спрямована на активізацію пізнавальної діяльності студентів і створення стимулюючих умов для поглиблення професійних знань, розвитку творчих здібностей студентів .

Гра охоплює ту частину судового розгляду, в якій дається оцінка вчиненим підсудним діям, аналізуються розглянуті в судовому засіданні докази, викладаються висновки про винність або невинність притягнутих до справ осіб, про кваліфікацію скоєних дій, міру покарання та інших питань, які повинен вирішити суд під час винесення вироку.

Основна мета гри – активізувати знання студентів з курсу кримінального процесу, спецкурсу «Судова риторика» і навчити застосовувати ці знання під час винесення вироку на практиці.

У процесі гри «Судові дебати» студенти самостійно засвоюють матеріал за допомогою аналізу й оцінки конкретних кримінальних справ.

Склад і функціональні обов'язки учасників гри. У грі може брати участь група від 6 до 16 чоловік. Вона поділяється (за бажанням студентів або вибором викладача) на дві частини: державні обвинувачі і захисники. Інші студенти групи слухають виступаючих, зазначають позитивні й негативні моменти, свої замітки здають викладачеві або ж складають у даній справі вирок.

Ведучий (викладач, який читає курс кримінального процесу або спецкурс «Судова риторика») на стадії підготовки до гри підбирає конкретну кримінальну справу, роз'яснює учасникам гри її зміст, розподіляє ролі, видає інструкції, вихідні дані до гри. По ходу гри контролює ігровий режим, організує облік її результатів.

Помічник ведучого (асистент, лаборант кафедри або ж один із студентів) допомагає в проведенні гри, підраховує бали, записує їх на дошці проти прізвищ виступаючих.

Журі (викладачі факультету, судді, прокурори, адвокати) оцінюють результати виступів учасників гри, підбивають її підсумки, нагороджують переможців грамотами або пам'ятними подарунками.

Державний обвинувач готує і проголошує промову, в якій підтримує державне обвинувачення. У ній він аналізує зібрані у справі докази, висловлює міркування про кваліфікацію злочину, міру покарання та про інші питання, які мають значення для винесення законного й обґрунтованого вироку.

Захисник готує і проголошує захисну промову, в якій він може заперечувати обвинувачення в цілому і настоювати на невинності підсудного, вимагаючи його виправдання, заперечувати окремі пункти обвинувачення, інакше, ніж прокурор, висвітлювати та пояснювати дії підсудного, заперечувати кваліфікацію злочину, пропонувати нішу, м'якшу, звернути увагу суду на обставини, які пом'якшують відповідальність, і настоювати на пом'якшенні покарання.

Критерії оцінки діяльності учасників гри. У грі застосовується бальна система оцінки виступів учасників. За свій виступ кожен з учасників отримує певну суму балів. Члени журі мають набір карток з цифрами 2, 3, 4, 5, яю виставляються за командою ведучого після виступу чергового учасника гри. Оцінки виставляються за аналіз доказів, аналіз причин і умов, які сприяли вчиненню злочину, характеристику особи підсудного, культуру мови.

Вихідні дані – архівні кримінальні справи судів, набір карток з оцінками (для всіх членів журі), класна дошка, крейда, аркуші паперу з прізвищами учасників гри, чисті аркуші паперу для членів журі.

Процес гри складається з чотирьох етапів.

Перший етап – підготовка і початок гри Підготовка до гри триває близько місяця Студенти слухають лекції з кримінального процесу, спецкурсів Вивчають конкретні кримінальні справи, кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство, законодавство, промови обвинувачів і захисників У вільний від навчання час відвідують судові засідання, вивчають додаткову літературу, готують обвинувальні й захисні промови.

Ролі розподіляються на загальних зборах учасників з урахуванням їхніх побажань, знань і здібностей.

Гра починається перевіркою готовності учасників. Ведучий роз'яснює її правила, проводить жеребкування черговості виступів учасників. Роздає членам журі картки з оцінками, списки учасників гри.

Другий етап – розминка (5-10 хв.). Тут можна застосовувати й ЕОМ Ведучий або оператор ЕОМ знайомить усіх учасників з правилами роботи на ній. Потім за чергою викликає гравців до персональних комп'ютерів і пропонує їм відповісти на запитання: який з наведених у переліку порядок виступів учасників судових дебатів є правильним?

Третій етап – проголошення судової промови (80-85 хв.). Ведучий надає слово державному обвинувачеві. По закінченні виступу він просить членів журі підняти картки з оцінками. Перша оцінка виставляється за аналіз доказів, друга – за аналіз причин і умов, які сприяли вчиненню злочину, характеристику особи підсудного, третя – за культуру мови. Помічник ведучого записує ці оцінки, підсумовує їх і заносить на дошку суму набраних балів.

Потім виступає захисник. Повторюється процедура оцінки його виступу. Так вислуховують усіх промовців.

Четвертий етап – підбиття підсумків гри (близько 30 хв.). Члени журі аналізують допущені помилки, вислуховують міркування і виступи учасників й оцінюють промову кожного учасника.

Переможці нагороджуються грамотами або пам'ятними подарунками.

4. «Судова промова»

Кожному студенту академічної групи вручається кримінальна справа, з якої вилучається та частина протоколу судового засідання, в якій записані судові промови державного обвинувача чи захисника.

Студентам пропонується ознайомитися з даними кримінальними справами і скласти обвинувальну чи захисну промову. Разом із кримінальною справою через тиждень складені судові промови повертаються викладачеві.

Викладач разом із студентами порівнює й обговорює ці судові промови, відзначає допущені помилки. За вдало підготовлену судову промову студент може отримати до 10 балів.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Одним із основних засобів засвоєння учбового матеріалу з судової риторики у вільний від обов'язкових навчальних занять час є самостійна робота студента (СРС). В процесі самостійної роботи студент повинен навчитися свідомо ставитися до оволодіння теоретичними і практичними знаннями, вільно орієнтуватися в інформаційному просторі.

Формами самостійної роботи студентів є:

- опрацювання теоретичних основ прослуханого лекційного матеріалу;
- самостійне вивчення окремих тем, питань за допомогою навчальної літератури, нормативно-правових актів;
- підготовка до семінарських занять;
- вибір теми, розробка плану та написання реферативної роботи;
- вибір теми, розробка плану та написання доповіді;
- опрацювання і підготовка конспектів навчальних чи наукових текстів;
- вирішення практичних завдань, тестів;
- систематика вивченого матеріалу курсу перед семестровим іспитом тощо.

Тема 1. Поняття та зміст аргументаційної діяльності.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття про аргументацію. Форма аргументації.
2. Види аргументації.
3. Поняття про критику. Структура критики. Види критики.
4. Особливості аргументації і критики в юридичній практиці.
5. Типи правил в аргументації та критиці.

Практичні завдання:

1. Скласти пояснювальну промову з виступом до 5 хвилин на заданну тему.
2. Скласти тезисний план виступу, спрямованого на доведення заданого положення.
3. Скласти пояснювальну промову з виступом до 5 хвилин на заданну тему.
4. Скласти тезисний план виступу, спрямованого на доведення заданого положення.

Тема 2. Еристика як різновид комунікативного процесу в суді.

Питання для самоконтролю:

1. Визначення суперечки. Види суперечок.

2. Значення еристики для юристів.
3. Поняття про маніпулювання.

Практичні завдання:

1. Разом із товарищем скласти діалог-суперечку на задану тему
2. Скласти агітаційну промову на задану тему із застосуванням різноманітних засобів маніпулювання.

Тема 3. Підготовка та побудова судової промови.

Питання для самоконтролю:

1. Предмет судової промови. Види, засади та функції судової промови.
2. Підготовка судової промови.
3. Побудова переконливої судової промови як різновид аргументаційної діяльності.

Практичні завдання:

1. Порівняти етапи підготовки до судової промови в суді першої та апеляційної інстанцій.
2. Скласти план обвинувальної промови прокурора та його промови в разі відмови від підтримання обвинувачення.

Тема 4. Особливості обвинувальної та захисної судових промов.

Питання для самоконтролю:

1. Зміст та побудова обвинувальної та захисної промов.
2. Промова прокурора при відмові від обвинувачення. Альтернатива в захисній промові.
3. Репліка прокурора та захисника як засіб переконуючої дії.

Практичні завдання:

1. Визначити основні складові елементи судової промови по кримінальній та цивільній справам.
2. Скласти обвинувальну та захисну промови за заданою правовою ситуацією.
3. Складіть порівняльний план промов прокурора та захисника.
4. Запишіть основні тези судової промови захисника по наступній правовій ситуації:
18-річний М. викрав із радіокабінету своєї школи 20 радіоламп та деякі прилади, чим заподіяв школі матеріальні збитки. На слідстві М. пояснив, що він дуже любить радіотехніку, збирався сконструювати свій

радіоприймач, але для цього не вистачало певних радіодеталей. З цією метою він і викрав із шкільного кабінету. Крадіжка була скоєна М. до виповнення йому повноліття. У характеристиці за підписом директора школи визначено, що М. захоплюється фізикою, раніше за ним подібних вчинків не спостерігалось, в навчанні наполегливий і дисциплінований. Суд виніс постанову, якою справу було закрито, а до М. був застосований примусовий виховний захід, згідно з яким М. повинен був відшкодувати вартість викраденного.

Тема 5. Особисті риси оратора як чинник переконливої судової промови.

Питання для самоконтролю:

1. Психологічні прийоми переконуючої дії в судових промовах.
2. Невербальні прийоми впливу.
3. Необхідні якості судового оратора.
- 4.

Практичні завдання:

1. Надати опис ідеального прокурора та захисника.
2. Скласти план самовдосконалення як оратора.

Рекомендована література для виконання самостійної роботи:

1. Абрамович С. Д., Молдаван В. В., Стец В. А., Стец І. І., Костючик М. Ю. Основи ораторського мистецтва: Навчальний посібник / С. Д. Абрамович. – Тернопіль : Економічна думка, 1998. – 360 с.
2. Андриевский С. А. Драмы из жизни. Защитительные речи / С. А. Андриевский. – Петроград, 1916. – 382 с.
3. Аннушкин В. И. Первая русская риторика / В. И. Аннушкин. – М. : Наука, 1989. – 254 с.
4. Аристотель. Риторика // Античные риторики. – М. : ИПЛ, 1978. – 472 с.
5. Аристотель. Поэтика / Пер. Б. Тена. – К. : НД, 1967. – 352 с.
6. Баева О.А. Ораторское искусство и деловое общение: Учеб. пособие. – 2-е изд., исправл / О.А. Баева.– Мн.: Новое знание, 2001. – 328 с.
7. Вомперский В. П. Русские риторики XVII–XVIII вв. / В. П. Вомперский. – М. : Наука, 1988. – 232 с.
8. Ивакина Н. Н. Культура судебной речи / Н. Н. Ивакина. – М. : ЭКСМО, 1995. – 265 с.
9. Ивакина Н. Н. Основы судебного красноречия (риторика для юристов): учебное пособие / Н. Н. Ивакина. – М. : Юристь, 2007. – 455 с.

10. Іваньо І. В. Феофан Прокопович / І. В. Іваньо // Філософ. думка. – 1970. – №8 – С. 6-15.
11. Карабчевский Н. П. Речи / Н. П. Карабчевский. – М., 1916. – 182 с.
12. Києво-Печерський патерик. – К. : НД, 1991. – 215 с.
13. Кони А. Ф. Избранное / А. Ф. Кони. – М. : ИПЛ, 1989. – 437с.
14. Кони А. Ф. Советы лекторам. Искусство речи на суде. Избр. соч. в 2т. / А. Ф. Кони. – М. : ИПЛ, 1959.
15. Корж Н. Г., Луцька Ф. Й. Из скарбниці античної мудрості / Н. Г. Корж. – К. : НД, 1988. – 125 с.
16. Ломоносов М. В. Краткое руководство к красноречию / М. В. Ломоносов // Полн. собр.соч. – Т. 7. – М. ; Л. : ИПЛ, 1952. – 325 с.
17. Мартиненко В. Ф., Сагач Г. М. Мистецтво ділового спілкування / В. Ф. Мартиненко. – К. : НД, 1991. – 225 с.
18. Маслюк Л. Д. Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні / Л. Д. Маслюк. – К. : НД, 1983. – 220 с.
19. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика: Навч. посіб. / Л. І. Мацько . – К. : Вища шк., 2003. – 311с.
20. Михайличенко Н. А. Основи риторики / Н.А. Михайличенко. – К. : Вища шк., 1994. – 199 с.
21. Молдован А. М. «Слово о законе и благодати» Иллариона / А. М. Молдован. – К. : НД, 1984. – 185 с.
22. Молдован В. В. Судова риторика. Навч. посібник / В. В. Молдован. – К. : Юрінком, 1998. – 320 с.
23. Молдован В. В. Судова риторика: теорія і практика: навч. посіб. / В. В. Молдован. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 496 с.
24. Ораторське мистецтво: Навч.посібник для студентів вищ. навч. закл.юрид.спец. Видання друге / Н. П. Осіпова, В. Д. Воднік, Г. Д. Клімова. – Х. : Одісей, 2006 – 144 с.
25. Письма Ф. Прокоповича // Труды Киевской Духовной Академии. – 1867. – Т. 1. – 392 с.
26. Пороховщиков П.С. Искусство речи на суде. / П.С. Пороховщиков. – Тула: Автограф. – 2000 г. – 357 с.
27. Прокопович Ф. Філософські твори / Ф. Прокопович. – Т. 1. – К. : НД, 1991. – 330 с.
28. Сковорода Г. Сад пісень / Г. Сковорода. – К. НД, 1983. – 192 с.
29. Судебное красноречие русских юристов прошлого. – М. : Ипр., 1992. – 391 с.
30. Хоменко І. В. Еристика: мистецтво полеміки: Навч. посібник / І. В. Хоменко. – К. : Юрінком, 2001. – 192 с.
31. Чепіга І. П. Ораторське мистецтво на Україні в XVI–XVII ст. / І. П. Чепіга // Укр. мова і література в школі. – 1989. – № 10. – С.23-33.
32. Шопенгауэр А. Эристика или искусство спорить / А. Шопенгауэр. – СПб. : ИПС, 1990. – 342 с.

Методичні рекомендації з організації самостійної роботи

Програма курсу містить в собі теоретичне осмислення законів мислення і мовлення, механізмів продукування тексту усного й писемного. Основна мета – це формування у студентів не тільки базових знань з теорії судового красномовства, але і оволодіння студентами системою основних понять судової риторики та практичними навичками і вміннями. В сучасних умовах навчального процесу великого значення набуває самостійна робота студентів, спрямована не тільки на краще засвоєння ними фактичного матеріалу, а й на вміння аналізувати його та робити певні висновки та узагальнення.

Згідно навчального плану дана дисципліна вивчається в обсязі 54 годин. На аудиторні заняття відводиться 22 годин: 12 – лекційні, 10 – семінарські заняття. Решта програмного матеріалу (26 годин) вивчається студентами самостійно, а, отже, потребує певних методичних рекомендацій викладачів на допомогу ефективнішого та якіснішого засвоєння матеріалу.

Методичні рекомендації по організації та виконанню самостійної роботи розроблені на основі навчальних програм, які рекомендовані Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України, та робочої програми курсу «Судова риторика», яка розроблена на кафедрі державно-правових дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Дані методичні рекомендації визначають об'єм матеріалу, який виноситься на самостійне вивчення в рамках конкретних тем курсу, основні навчальні проблеми, які повинен вирішити студент, методичні поради з організації самостійної навчальної роботи, проблемні питання для самоконтролю.

До кожної із зазначених тем подається розширений список літератури. Слід зазначити, що перелік літератури носить рекомендаційний характер. Студент на власний розсуд може використовувати й іншу літературу, але при цьому слід ґрунтовно, вповні розкрити зазначену тему.

Рекомендується не обмежуватися лише суто теоретичним підходом до опанування навчального матеріалу, а по можливості звертати увагу на міжпредметні зв'язки: залучати до розгляду тих чи інших навчальних тем, отримані раніше, знання з таких навчальних дисциплін як «Філософія», «Історія світової культури», «Історія релігії» тощо.

Самостійна робота студентів має за мету більш глибоке засвоєння ними теоретичних та аналітичних основ спецкурсу, розвиток творчого мислення, набуття навиків та вмінь у самостійному виборі різних методів пізнання. Самостійна робота тісно узгоджується з лекційним курсом і проводиться за усіма основними темами. Самостійна робота передбачає конкретні визначені викладачем питання теми, які студент готує самостійно. Наслідки самостійної роботи студенти викладають у рефератах, повідомленнях на семінарських заняттях, у співбесідах з викладачем. Працюючи самостійно, слід скористатися підручниками, посібниками, науково-довідниковими виданнями, можливостями Інтернету.

Індивідуальні завдання для студентів

1. Тематика рефератів:

Тема 1 Зародження і розвиток судового красномовства на Україні.

Методичні рекомендації:

У період середньовіччя у царині риторики панували догматизм і схоластика. Феодальний лад базувався на зовнішній силі, на звичаї, що на практиці втілювався у чітко визначені, незмінні формули. Християнська релігія, церква не схвалювали зовнішніх прийомів і вимагали від проповідників і слухачів стриманості. Крім проповідей, розвиваються й інші види духовного красномовства: похвальні промови, промови на освячення храмів. Політичного красномовства тоді майже не існувало, а риторське мистецтво розвивалося здебільшого на церковних кафедрах, в університетах. Занепад і відродження риторики не могли не позначитися на розвитку людини і суспільства. Реабілітація цього предмета в системі освіти почалася наприкінці середньовіччя. Риторичі відводилося почесне місце у прагненні людини оволодіти світом через античний логос — єдність і гармонію думки та слова

Охарактеризувати етапи відродження риторичної науки, та її особливості того періоду.

Тема 2. Судова промова та її ознаки.

Методичні рекомендації:

Розкриваючи дану тему слід розпочати з визначення поняття судової промови, виходячи з того, що її зміст та форма визначаються загальними принципами судочинства. Тому треба звернути увагу на те, що предмет судової промови залежить від справи, яка розглядається (кримінальна, адміністративна, цивільна, господарська). Слід охарактеризувати судові промови в залежності від судової інстанції, де вони проголошуються. Головною характеристикою судової промови є те, що це процесуальна діяльність, визначена законом, та, відповідно правовий акт. У зв'язку з цим існує велика кількість судових промов. Розкрити такі засади судової промови, як психологічні, етичні та логічні та з'ясувати їх взаємозв'язок з комунікативною та інформативною функціями судової промови.

Тема 3. Логічні основи судової промови.

Методичні рекомендації:

Дослідження даної теми варто розпочати з аналізу доказу як логічної операції обґрунтування істинності якого-небудь положення (судження) за допомогою інших істинних суджень. Охарактеризувати три складові частини кожного доведення:

- теза – положення, правильність якого треба обґрунтувати;
- основи доведення (аргументи) – судження, за допомогою

яких доводиться теза. Істинність основ вже встановлена, і тому їх наводять як достатні підстави

для доведення істинності тези;

– форма доведення (демонстрація) – способи логічного зв'язку між тезою й аргументами.

Мистецтво переконання передбачає знання і вміле застосування законів логічного мислення. положення діалектичної логіки та її вимоги до оратора:

– всебічність у підготовці і викладі матеріалу, вивчення матеріалу в усіх його зв'язках і опосередкуваннях;

– історичність – розгляд предмета в процесі становлення і розвитку, в повній відповідності до основних законів матеріалістичної діалектики;

Розкрити значущість для ораторського мистецтва дотримання законів формальної логіки, до яких належать такі: закони тотожності, несуперечності, виключеного третього і закон достатньої підстави.

Тема 4. Особливості промови державного обвинувача.

Методичні рекомендації:

В даній темі основоположним є поняття обвинувальної промови державного обвинувача, що включає в себе остаточні і кінцеві висновки, до яких він дійшов у результаті судового розгляду справи, в якій підбиваються підсумки обвинувальної діяльності. Виступ прокурора з обвинувальною промовою є одним з найбільш відповідальних етапів підтримання обвинувачення у суді. Відповідно до п.1 ст. 3 КПК України державне обвинувачення – процесуальна діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Він це робить від імені держави, від імені суспільства. Закон не визначає змісту обвинувальної промови, але ст. 91 КПК визначає обставини які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Тому розглядаючи перше питання слід звернути увагу на те, що промова прокурора в судових дебатах, в якій підтримується державне обвинувачення, містить аналіз доказів, висловлюються міркування про кваліфікацію злочину, міру покарання та інші питання, які мають значення для винесення законного і обґрунтованого вироку. Проаналізувати всі частини судової промови прокурора.

Тема 5. Андрієвський С. – видатний захисник.

Охарактеризувати професійну діяльність Сергійя Андрієвського, як видатного захисника, який у романі «Хождение по мукам» став прообразом чоловіка Каті адвоката Миколи Івановича для Олексія Толстого. Він став автором книги «Драми життя. Захисні промови». В основу судової промови Андрієвський завжди висував особу підсудного, умови його життя, внутрішні мотиви злочину. Він не відзначався глибоким всебічним аналізом матеріалів справи, недостатньо надавав уваги висновкам попереднього слідства. «Не будуйте вашого рішення на доказаності його вчинку, – говорив він в одній справі, захищаючи підсудного, – а загляньте в його душу і в те, що неминуче

призвело підсудного до його способу дій».Сергій Андрієвський – майстер психологічного захисту, оригінальний ритор, самостійний, з яскраво вираженою творчою індивідуальністю. Уміло користувався влучними порівняннями, часто вживав гострі зіставлення.

Додаткова тематика рефератів.

1. Паралогізми, софізми і парадокси в суперечках.
2. Мистецтво задавання запитань.
3. Психологічні прийоми маніпулювання в суперечках.
4. Техніки нейро-лінгвістичного програмування в суперечках.
5. Історія становлення еристики.
6. Внесок софістів в мистецтво суперечки.
7. Арістотель про мистецтво суперечки.
8. Мистецтво суперечки у середні віки.
9. Еристика в епоху Відродження.
10. Новий час і мистецтво суперечки.
11. Вчення про суперечку в творах представників німецької класичної філософії.
12. Еристична діалектика Артура Шопенгауера.
13. Вчення про суперечку Сергія Поварніна.
14. Видатні юристи про мистецтво суперечки.
15. Суперечка як вид комунікації.
16. Етичні норми суперечок.
17. Загальна характеристика суперечки. Види суперечок.
18. Поняття та форма та види аргументації
19. Поняття ,структура та види критики.
20. Особливості аргументації і критики в юридичній практиці.
21. Репліка прокурора та захисника як засіб переконуючої дії.
22. Психологічні прийоми переконуючої дії в судових промовах.
23. Невербальні прийоми впливу.
24. Необхідні якості судового оратора.

Методичні вказівки до написання рефератів

Навчальний реферат – це письмова робота, в якій у стислій формі на основі опрацювання наукової та методичної літератури розкривається конкретна проблема чи окремий аспект теми дисципліни.

Реферат складається з плану і таких складових частин: вступ, основна частина (включає розділи і підрозділи), висновки, список використаних джерел і літератури.

У вступі обґрунтовується актуальність обраної теми, її значення для поглибленого опанування програмного матеріалу, визначається мета та дослідницькі завдання реферату, об'єкт дослідження, загальні методи розкриття теми.

Основна частина може складатися з кількох розділів. В одному з них, як правило, розглядаються рівень дослідженості, характеризуються різні точки зору на проблему. В інших розділах розкривається зміст обраної теми, лається опис та аналіз опрацьованого матеріалу, оцінка тих чи інших процесів і явищ, робляться узагальнення щодо окремих аспектів проблеми.

Важливою структурною частиною реферату є висновки. В них лаконічно, без аналізу і обґрунтування робляться узагальнення і формулюються результати виконаної роботи. Висновки засвідчують здатність студента до самостійних узагальнень.

У кінці реферату наводиться список використаної літератури та джерел: документи, монографії, наукова література, періодичні статті.

Оформлення реферату. Обсяг реферату 10–15 сторінок. Подається у друкованому вигляді. Розмір лівого поля до 30 мм, правого – не менше 10 мм, верхнього та нижнього – 20 мм.

Тренувальні тести

1. Судове (юридичне) красномовство – це:

- а) ораторська діяльність науковця та викладача, який доповідає про результати дослідження або популяризує досягнення науки;
- б) ораторські виступи учасників судочинства в процесі розгляду судової справи з позицій законодавства;
- в) проповіді, бесіди, напучення, коментування Біблії у практиці різноманітних християнських конфесій.

2. Послідовність етапів підготовки судової промови:

- а) аналітичний, стратегічний, тактичний, редакційний;
- б) тактичний стратегічний, аналітичний, редакційний;
- в) аналітичний, тактичний, редакційний, стратегічний,;

3. При розгляді справи привертають увагу до невідповідностей і викривлень реальності, які мають місце у виступах тих чи інших учасників судових дебатів:

- а) репліки;
- б) суперечки;
- в) промови.

4. Доказ:

- а) Логічна операція обґрунтування істинності якого-небудь положення (судження) за допомогою інших істинних суджень.
- б) положення, правильність якого треба довести;
- в) це розчленування, розкладання подумки або реально цілого на частини, елементи, компоненти,

5. Автор книги «Драми життя. Захисні промови»

- а) С. Андрієвський.

- б) А.Коні.
в) М.Карабчевський.
- 6.Вважав, що першою умовою успіху оратора є жвавість, другою – жвавість, третьою – жвавість;
а) Демосфен;
б) Клеон;
в) Молон.
- 7.Наслідки судової реформи в Російській імперії у 1864 році:
а) створення адвокатури;
б) відміна виборності суддів;
в) запровадження суду присяжних;
8. Першим з великих ораторів Афін був:
а) Корах;
б) Лісій;
в) Перікл.
9. „Про оратора”, „Брут”, „Оратор”, філософські „Тулусканські бесіди” – це твори:
а) Цицерона;
б) Цезаря;
в) Квінтіліана
10. Два протилежні судження про один і той самий предмет не можуть бути одночасно істинними це:
а) закон тотожності;
б) закон несуперечності;
в) закон виключеного третього.
11. Дискусія:
а) це публічна суперечка, мета якої полягає у з'ясуванні й порівнянні різних точок зору, у знаходженні правильного рішення спірного питання.
б) це суперечка, в якій є конфронтація, протистояння, протиборство сторін, ідей і думок.
12. Найвидатнішим ритором і найкращим українським оратором кін. XVII – поч. XVIII ст. вважають:
а) Стефана Яворського;
б) Антонія Радивиловського;
в) Феофана Прокоповича.
13. Функції судової промови:
а) виховна;
б) комунікативна;
в) політична
г) логічна;
д) інформативна;
14. Творець теорії суперечки:
а) Платон;
б) Ісократ;
в) Арістотель.

15. Давні греки мали особливу форму покарання – це:
- а) остракізм (у перекладі з гр. – черепок);
  - б) ареопагу (за законами аристократичної ради);
  - в) віче.
16. Закон виключеного третього стосується:
- а) протилежних суджень;
  - б) суджень, які не протирічать один одному;
17. Судова промова це:
- а) процесуальна діяльність, визначена законом, та, відповідно правовий акт;
  - б) важливий, процесуально допустимий чинник впливу на судові рішення;
  - в) це промова, звернена до суду та інших учасників судочинства і присутніх при розгляді кримінальної, цивільної, адміністративної справи, в якій містяться висновки щодо тієї чи іншої справи.
18. Засади судової промови:
- а) логічні;
  - б) політичні;
  - в) психологічні
  - г) комунікативні
  - д) етичні;
19. Похідні докази:
- а) припущення свідків;
  - б) свідчення за чутками;
  - в) висновок експерта
20. Обов'язок перевірки алібі лежить на:
- а) захисникові;
  - б) прокуророві;
  - в) підсудному;
21. Альтернатива в питанні про кваліфікацію злочину з боку прокурора:
- а) допустима;
  - б) недопустима;
22. Полеміка :
- а) це публічна суперечка, мета якої полягає у з'ясуванні й порівнянні різних точок зору, у знаходженні правильного рішення спірного питання.
  - б) це суперечка, в якій є конфронтація, протистояння, протиборство сторін, ідей і думок.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

1. Роль Античне красномовства у формуванні риторичної науки.
2. Демосфен та Марк Тулій Цицерон – видатні ритори.
3. Теорія ораторського мистецтва Аристотеля і Платона.
4. Красномовство слов'ян.
5. Розвиток судового красномовства.

6. Творчість А.Коні та С. Андрієвського.
7. М. Карабчевський – адвокат, науковець, публіцист.
8. Микола Криленко та Роман Руденко відомі українські риторичи.
9. Предмет судової промови.
10. Види судових промов.
11. Засади і функції судової промови.
12. Спілкування із судовою аудиторією.
13. Доказ у публічному виступі.
14. Поняття й структура доказу.
15. Закони логічного мислення.
16. Збирання матеріалів та аналіз матеріалів судової промови.
17. Систематизація матеріалів і письмова підготовка промови.
18. Зміст і побудова обвинувальної промови
19. Вступна частина промови.
20. Виклад фактичних обставин злочину (фабула справи).
21. Аналіз і оцінка зібраних у справі доказів.
22. Обґрунтування кваліфікації злочину.
23. Характеристика особи підсудного.
24. Обґрунтування пропозицій про міру покарання, цивільний позов.
25. Аналіз причин і умов, що сприяли вчиненню злочину.
26. Заключна частина промови.
27. Промова прокурора при відмові від обвинувачення.
28. Зміст захисної промови адвоката.
29. Вступна частина захисної промови.
30. Установлення фактичних обставин справи, аналіз і оцінка доказів.
31. Обґрунтування кваліфікації злочину.
32. Міркування про цивільний позов, міру покарання.
33. Заключна частина захисної промови.
34. Репліка адвоката.
35. Альтернатива в захисній промові.
36. Поняття про аргументацію. Форма аргументації.
37. Види аргументації.
38. Поняття про критику. Структура критики. Види критики.
39. Особливості аргументації і критики в юридичній практиці.
40. Типи правил в аргументації та критиці.
41. Визначення суперечки. Види суперечок.
42. Значення еристики для юристів.
43. Поняття про маніпулювання.
44. Альтернатива в захисній промові.
45. Психологічні прийоми переконуючої дії в судових промовах.
46. Невербальні прийоми впливу.

Методичне видання

Іванна Леонідівна Георгізова

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
З ДИСЦИПЛІНИ «СУДОВА РИТОРИКА»**

Навчально-методичні рекомендації до семінарських занять та завдання для самостійної роботи студентів з навчальної дисципліни «Судова риторика» призначені допомогти і сприяти вивченню дисципліни «Судова риторика», засвоєнню основних понять, таких як судове красномовство, судова промова, судовий процес, судова аудиторія, державуний обвинувач та державний захисник. Також вони допоможуть в оволодінні практичними навичками студентів-юристів у підготовці судових промов на практичних заняттях та у подальшій практичній діяльності.

Підписано до друку 20.03.2015. Формат 60x84/16
Ум. Друк. Арк. 3. Тираж 300 пр. Зам. № 1988

Видавець

Черкаси : Видавництво ФОП ПП Попадюк С. В. ІН 2735601135
тел.: 067 950 54 10